

СТЕФАН НЕМАЊА
ПРЕПОДОБНИ СИМЕОН МИРОТОЧИВИ

СТЕФАН НЕМАЊА - ПРЕПОДОВНИ СИМЕОН МИРОТОЧИВИ
STEFAN NEMANJA - VENERABLE SIMEON THE MYROBLYTES

ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЈУ УМЕТНОСТИ
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ
МИТРОПОЛИЈА ЦРНОГОРСКО-ПРИМОРСКА
ЕПАРХИЈА БУДИМЉАНСКО-НИКШИЋКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

СТЕФАН НЕМАЊА – ПРЕПОДОБНИ СИМЕОН МИРОТОЧИВИ

ЗБОРНИК РАДОВА

II

БЕОГРАД · БЕРАНЕ 2016

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Проф. др Ђорђе Бубало, епископ будимљанско-никшићки Јоаникије (председник),
академик Александар Лома, др Срђан Пириватрић, др Милан Радујко, др Виктор Савић

Уредник

Др Милан Радујко

Секретар

Др Виктор Савић

Рецензенти

Дописни члан САНУ Миодраг Марковић

Академик Љубомир Максимовић

Проф. др Ђорђе Трифуновић

Зборник је одштампан уз новчану помоћ
Министарства просвете и технолошког развоја Републике Србије,
Министарства културе и информисања Републике Србије, Канцеларије за вере Републике Србије

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr Đorđe Bubalo; Joaničije, bishop of Budimlja and Nikšić (president); Aleksandar Loma,
member of the Serbian Academy of Sciences and Arts; Dr Srđan Pirivatrić; Dr Milan Radujko;
Dr Viktor Savić

Editor

Dr Milan Radujko

Secretary

Dr Viktor Savić

Peer Reviewers

Miodrag Marković, associate member of the Serbian Academy of Sciences and Arts

Ljubomir Maksimović, member of the Serbian Academy of Sciences and Arts

Prof. Dr Đorđe Trifunović

The printing of this edited volume has been facilitated by the financial support
of the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia,
the Ministry of Culture and Information of the Republic of Serbia
and the Office of Religious Affairs of the Republic of Serbia

САДРЖАЈ

ПОЗДРАВНО СЛОВО ЊЕГОВЕ СВЕТОСТИ ПАТРИЈАРХА СРПСКОГ ГОСПОДИНА ИРИНЕЈА НА ОТВАРАЊУ НАУЧНОГ СКУПА У СВЕЧАНОЈ САЛИ РЕКТОРАТА БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА	13
ПОЗДРАВНИ ГОВОР ПРЕДСЕДНИКА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ ГОСПОДИНА ТОМИСЛАВА НИКОЛИЋА НА ОТВАРАЊУ НАУЧНОГ СКУПА У СВЕЧАНОЈ САЛИ РЕКТОРАТА БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА	15
БЕСЕДА ЊЕГОВОГ ПРЕОСВЕШТЕНСТВА ЕПИСКОПА ЖИЧКОГ ГОСПОДИНА ЈУСТИНА НА ЛИТУРГИЈИ У МАНАСТИРУ СТУДЕНИЦИ	19
БЕСЕДА ЊЕГОВОГ ВИСОКОПРЕОСВЕШТЕНСТВА МИТРОПОЛИТА ЦРНОГОРСКО-ПРИМОРСКОГ ГОСПОДИНА АМФИЛОХИЈА НА ЛИТУРГИЈИ У ЦРКВИ СВЕТОГ ЂОРЂА У ПОДГОРИЦИ	21
БЕСЕДА ЊЕГОВОГ ПРЕОСВЕШТЕНСТВА ЕПИСКОПА БУДИМЉАНСКО-НИКШИЋКОГ ГОСПОДИНА ЈОАНИКИЈА НА ЛИТУРГИЈИ У МАНАСТИРУ ПИВИ	23
Александар Лома ИМЕНА У СРПСКИМ ВЛАДАРСКИМ ПОРОДИЦАМА ДО ПОЧЕТКА XIII ВЕКА	27
Aleksandar Loma NAMES IN SERBIAN RULING FAMILIES UNTIL THE EARLY XIII CENTURY	34
Алексеј Мстиславовић Пентковскић СЛАВЈАНСКОЕ БОГОСЛУЖЕНИЕ И ЦЕРКОВНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ В СЕРБСКИХ ЗЕМЛЯХ В X–XII ВЕКАХ	35
Aleksey Mstislavovich Pentkovskiy SLAVIC WORSHIP AND CHURCH ORGANIZATION IN SERBIAN LANDS IN THE X–XII CENTURIES	61
Небојша Порчић ЈЕДАН ЗАНеМАРЕНИ ПРИСТУП ПИТАЊУ ХРОНОЛОГИЈЕ РОЂЕЊА СТЕФАНА НЕМАЊЕ	63
Nebojša Porčić A NEGLECTED APPROACH TO THE CHRONOLOGY OF THE BIRTH OF STEFAN NEMANJA	73
Љубомир Максимовић СТЕФАН НЕМАЊА И ВИЗАНТИЈА: СТВАРНОСТ ЈЕДНОГ ВРЕМЕНА	75
Ljubomir Maksimović STEFAN NEMANJA AND BYZANTIUM: THE REALITY OF THE TIMES	79
Срђан Пириватрић СТЕФАН НЕМАЊА У ВЛАДАРСКИМ ХИЈЕРАХИЈАМА СВОГА ВРЕМЕНА	81
Srđan Pirivatrić STEFAN NEMANJA AND THE HIERARCHIES OF RULERS OF HIS TIME	106
Дејан Дзелебдић СТАРИ ЗАВЕТ У ПОХВАЛНОМ ГОВОРУ НИКИТЕ ХОНИЈАТА ИСАКУ II АНЂЕЛУ НАПИСАНОМ ПОСЛЕ БИТКЕ НА МОРАВИ (ΛΟΓΟΣ Δ΄)	109
Dejan Dželebdžić OLD TESTAMENT REFERENCES IN THE ORATION OF NIKETAS CHONIATES IN PRAISE OF ISAAC II ANGELOS, WRITTEN AFTER THE BATTLE OF THE MORAVA (ΛΟΓΟΣ Δ΄)	121

Јованка Калић	
ТЕМЕЉИ СРПСКЕ ДРЖАВНОСТИ	123
Jovanka Kalić	
FOUNDATIONS OF THE SERBIAN STATEHOOD.	129
Милан Радујко	
ИЗБОР И СВЕГОВНА ИНАУГУРАЦИЈА СТЕФАНА НЕМАЊИЋА: ПРОЦЕДУРА, ЦЕРЕМОНИЈАЛ, ОБРЕД И ИЗВОРИ ЛЕГИТИМИТЕТА ВЛАСТИ СРПСКОГ ВЕЛИКОГ ЖУПАНА	131
Milan Radujko	
ELECTION AND SECULAR INAUGURATION OF STEFAN NEMANJIĆ: PROCEDURES, CEREMONIAL, RITUAL AND SOURCES OF LEGITIMACY OF THE POWER OF SERBIAN GRAND ŽUPAN.	239
Ђорђе Бубало	
ПРЕ И ПОСЛЕ СТЕФАНА НЕМАЊЕ: ИСТОРИЈСКА ПРЕКРЕТНИЦА ИЛИ DAMNATIO MEMORIAE	243
Đorđe Bubalo	
BEFORE AND AFTER STEFAN NEMANJA: A HISTORICAL TURNING POINT OR A DAMNATIO MEMORIAE	250
Мирјана Живојиновић	
ВЕЗИВАЊЕ ПАРИКА ЗА ЗЕМЉУ У ВИЗАНТИЈИ И СРБИЈИ У ДОБА СТЕФАНА НЕМАЊЕ	251
Mirjana Živojinović	
LE RATTACHEMENT DES PARÈQUES À LA TERRE À BYZANCE ET EN SERBIE MÉDIÉVALE	258
Предраг Коматина	
„А ОД АРБАНАСА ПИЛОТ“: ПОЧЕЦИ ПОЛИТИЧКЕ ИСТОРИЈЕ АЛБАНАЦА	259
Predrag Komatina	
“AND PILOT FROM THE ALBANIANS”. THE BEGINNINGS OF THE POLITICAL HISTORY OF THE ALBANIANS	267
Миљан Годић	
КОТОР НА РАЗМЕЂИ XII И XIII ВИЈЕКА	269
Miljan Gogić	
KOTOR AT THE CROSSROADS OF THE XII AND XIII CENTURIES.	280
Ивана Коматина	
РИМОКАГОЛИЧКА ЦРКВА У ДУКЉИ У ВРЕМЕ СТЕФАНА НЕМАЊЕ	281
Ivana Komatina	
THE ROMAN CATHOLIC CHURCH IN DIOCLEA AT THE TIME OF STEFAN NEMANJA	292
Јоанис Тарнанидис	
ДА ЛИ ЈЕ АУТОКЕФАЛИЈА СЛОВЕНСКИХ ЦРКАВА БИЛА ОСТВАРЕНА У СКЛАДУ СА ОДРЕДБАМА СВЕТИХ КАНОНА ИЛИ ЈЕ ПОСЛЕДИЦА ПОЛИТИЧКЕ СИТУАЦИЈЕ У ВИЗАНТИЈСКОМ ЦАРСТВУ?	293
Joanis Tarnanidis	
WAS THE AUTOCHEPHALY OF SLAVONIC CHURCHES ESTABLISHED ACCORDING TO THE PRECEPTS OF THE HOLY CANNONS OR WAS IT A CONSEQUENCE OF THE POLITICAL STATE OF AFFAIRS IN THE BYZANTINE EMPIRE?	298
Вања Станишић	
О СТАРИНИ ЈЕДНОЈЕРОВОГ ПРАВОПИСА У СЛОВЕНСКОЈ ПИСМЕНОСТИ	299
Ваня Станишич	
О ДРЕВНОСТИ ОДНОЕРОВОЈ ОРФОГРАФИЈИ В СЛАВЈАНСКОЈ ПИСЬМЕННОСТИ	306
Виктор Савић	
О ЈЕДИНСТВУ СРПСКЕ РЕДАКЦИЈЕ СТАРОСЛОВЕНСКОГА ЈЕЗИКА У ВРЕМЕНУ СТЕФАНА НЕМАЊЕ	307
Viktor Savić	
THE HOMOGENEITY OF THE SERBIAN RECENSION OF THE OLD CHURCH SLAVONIC LANGUAGE AT THE TIME OF STEFAN NEMANJA	344

Јасмина Грковић-Мејдор ХИЛАНДАРСКА ПОВЕЉА СТЕФАНА НЕМАЊЕ У СВЕТЛУ СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ ДИГЛОСИЈЕ . . .	347
Jasmina Grković-Major THE CHILANDAR CHARTER OF STEFAN NEMANJA IN THE LIGHT OF SERBIAN MEDIEVAL DIGLOSSIA . . .	355
Јелица Стојановић УПОТРЕБА ЕТНОНИМСКЕ ОСНОВЕ СРБ- У СРПСКИМ СРЕДЊОВЈЕКОВНИМ ИЗВОРИМА (ГРАМАТИЧКИ И СЕМАНТИЧКИ АСПЕКТ)	357
Jelica Stojanović THE USE OF THE LEXEMES OF THE ROOT СРБ- IN SERBIAN MEDIAEVAL SOURCES (GRAMMATICAL AND SEMANTIC ASPECTS)	382
Гордана Јовановић МИРОСЛАВЉЕВО ЈЕВАНЂЕЉЕ У САВРЕМЕНИМ ФИЛОЛОШКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА	383
Gordana Jovanović MIROSLAV'S GOSPEL IN MODERN PHILOLOGICAL STUDIES	397
Бранка Иванић ИНИЦИЈАЛ СА ПРЕДСТАВОМ ПУТА КОЈИ ЈАШЕ НА ВАСИЛИСКУ У МИРОСЛАВЉЕВОМ ЈЕВАНЂЕЉУ . . .	399
Branka Ivanić AN INITIAL DEPICTING A PUTTO RIDING A BASILISK IN THE MIROSLAV GOSPEL	410
Дејан Радичевић · Дејан Црнчевић МЕТАЛНИ НАКИТ XII-XIII СТОЛЕЂА НА ЗЕМЉИШТУ РАДЊЕ НЕМАЊИНЕ	417
Dejan Radičević · Dejan Crnčević METAL JEWELRY OF THE XII AND XIII CENTURIES IN NEMANJA'S REALM	437
Предраг Лутовац АРХЕОЛОШКО-КОНЗЕРВАТОРСКА САЗНАЊА И САКРАЛНО ГРАДИТЕЉСТВО ДОБА СТЕФАНА НЕМАЊЕ: ИСТРАЖИВАЊА НА ТЛУ ЦРНЕ ГОРЕ	447
Predrag Lutovac ARCHEOLOGICAL AND CONSERVATIONAL FINDINGS AND SACRAL ARCHITECTURE IN THE TIME OF STEFAN NEMANJA: RESEARCH IN THE TERRITORY OF MONTENEGRO	468
Бранислав Тодић РАНЕ ЗАДУЖБИНЕ СТЕФАНА НЕМАЊЕ У СВЕТЛОСТИ ЊЕГОВИХ ЖИТИЈА	491
Branislav Todić EARLY PIOUS FOUNDATIONS OF STEFAN NEMANJA IN THE LIGHT OF HIS HAGIOGRAPHIES	504
Марко Поповић УТВРЂЕЊЕ МАНАСТИРА СТУДЕНИЦЕ	509
Marko Popović FORTIFICATION OF THE MONASTERY OF STUDENICA	519
Roza d'Amiko STUDENICA IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA: КАМЕНИ УКРАСИ НА БОГОРОДИЧНОЈ ЦРКВИ У СВЕТЛУ ЈУЖНОИТАЛИЈАНСКИХ АНАЛОГИЈА	525
Rosa d'Amico STUDENICA BETWEEN THE EAST AND WEST: STONE ORNAMENTS IN THE CHURCH OF THE MOTHER OF GOD IN THE LIGHT OF ANALOGIES FROM SOUTHERN ITALY	532
Зорица Чубровић ПОРИЈЕКЛО СТУДЕНИЧКИХ МАЈСТОРА КЛЕСАРА	553
Zorica Čubrović THE ORIGINS OF STUDENICA'S STONEMASONS	558

<p>Јелена Богдановић МИКРОАРХИТЕКТОНСКА ФОРМА КУПОЛЕ И КАПЕЛА РАДОСЛАВЉЕВЕ ПРИПРАТЕ СТУДЕНИЧКОГ КАТОЛИКОНА</p>	567
<p>Jelena Bogdanović THE MICRO-ARCHITECTURAL FORM OF THE DOME AND THE CHAPELS OF RADOSLAV'S EXONARTHEX OF THE STUDENICA KATHOLIKON</p>	576
<p>Драган Војводић СТУДЕНИЧКИ ГРОБ СВЕТОГ СИМЕОНА СРПСКОГ: ПРИЛОЗИ ГРАЂИ И ЗАПАЖАЊА О ЖИВОПИСУ... 587 Dragan Vojvodić THE TOMB OF SAINT SIMEON OF SERBIA IN STUDENICA: CONTRIBUTIONS TO EVIDENCE AND OBSERVATIONS ON ITS FRESCOES</p>	601
<p>Смиљка Габелић ИЗ ИКОНОГРАФИЈЕ ЖИВОПИСА БОГОРОДИЧИНЕ ЦРКВЕ У СТУДЕНИЦИ (1208/1209): СВЕТИ ХРИСТОФОР</p>	615
<p>Smiljka Gabelić FROM THE ICONOGRAPHY OF THE CHURCH OF THE VIRGIN AT STUDENICA (1208/1209): SAINT CHRISTOPHER</p>	626
<p>Архимандрит Тихон (Ракићевић) САЖЕТАК ОПИСА ЖИВОТА СВЕТОГ СИМЕОНА (KNM, IX Н 8, § 10) И ПОУЧЕНИЈЕ ТЕОДОРА СТУДИТА (ХИЛАНДАР 387): УТИЦАЈИ И ПАРАЛЕЛЕ</p>	639
<p>Archimandrite Tihon (Rakićević) SUMMARY OF THE ACCOUNT OF THE LIFE OF SAINT SIMEON (KNM, IX Н 8, § 10) AND THE CATECHESIS OF THEODORE THE STUDITE (HILANDAR 387): INFLUENCES AND PARALLELS</p>	653
<p>Смиља Марјановић-Душанић ДОБРОПОБЕДНО ТЕЛО РОДОНАЧЕЛНИКА</p>	659
<p>Smilja Marjanović-Dušanić THE PROGENITOR'S TRIUMPHANT BODY</p>	665
<p>Даница Поповић ЧУДА СВЕТОГ СИМЕОНА</p>	667
<p>Danica Popović SAINT SIMEON'S MIRACLES</p>	677
<p>Ирена Шпадијер НАЈМЛАЂИ ПРЕПИС СЛУЖБЕ СВЕТОМ СИМЕОНУ ОД СВЕТОГА САВЕ</p>	679
<p>Irena Špadijer THE MOST RECENT COPY OF SAINT SAVA'S SERVICE TO SAINT SIMEON THE MYROBLYTES</p>	687
<p>Лидија Томић СВЕТИ СИМЕОН НЕМАЊА: СВОЈСТВА КЊИЖЕВНОГ ЛИКА</p>	689
<p>Lidija Tomić SAINT SIMEON NEMANJA: FEATURES OF A LITERARY CHARACTER</p>	698
<p>Весна Пено ВИЗАНТИЈСКА ПСАЛМОДИЈА У ВРЕМЕ ВЛАДАРА НЕМАЊЕ – МОНАХА СИМЕОНА И ХИМНЕ У ЧАСТ ЊЕГОВОМ СВЕТИТЕЉСКОМ ЛИКУ</p>	699
<p>Vesna Peno BYZANTINE PSALMODY IN THE TIME OF THE RULER NEMANJA/MONK SIMEON AND HYMNS CELEBRATING HIS SAINTHOOD</p>	706

Бошко Бојовић	
СТЕФАН НЕМАЊА И НАСЛЕЂЕ СВЕТОРОДНЕ ЛОЗЕ У ВЛАДАРСКИМ ПОВЕЉАМА XIII–XVII ВЕКА ...	707
Boško Bojović	
STEFAN NEMANJA AND THE HERITAGE OF SAINTLY LINEAGE IN RULERS' CHARTERS OF THE XIII TO XVII CENTURIES	719
Снежана Самарџија	
ЦАР НЕМАЊЕ БЛАГО: ЛИК СТЕФАНА НЕМАЊЕ У СРПСКОЈ НАРОДНОЈ ПОЕЗИЈИ	721
Snežana Samardžija	
TSAR NEMANJA'S TREASURE: IMAGE OF STEFAN NEMANJA IN SERBIAN FOLK POETRY	731
Предраг Вукић	
КУЛТ СТЕФАНА НЕМАЊЕ У ЛИТЕРАРНИМ СПИСИМА	
ВЛАДИКА И ГОСПОДАРА ДИНАСТИЈЕ ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ	733
Predrag Vukić	
THE CULT OF STEFAN NEMANJA IN THE LITERARY WRITINGS OF THE BISHOPS AND MASTERS OF THE DYNASTY PETROVIĆ NJEGOŠ	740
Протојереј-ставрофор Велибор Џомић	
СТЕФАН НЕМАЊА У САВРЕМЕНОЈ ИСТОРИОГРАФИЈИ И ПУБЛИЦИСТИЦИ	
ЦРНЕ ГОРЕ – ПРИЛОГ ИСТРАЖИВАЊУ	741
Protopresbyter-stavrophor Velibor Džomić	
STEFAN NEMANJA IN CONTEMPORARY HISTORIOGRAPHY AND PUBLICATIONS OF MONTENEGRO – A CONTRIBUTION TO THE RESEARCH	748
РЕЧ НА КРАЈУ	751
A WORD AT THE END	755
ПРОГРАМ МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА	
„ВЛАДАР, МОНАХ И СВЕТИТЕЉ: СТЕФАН НЕМАЊА – ПРЕПОДОВНИ СИМЕОН МИРОТОЧИВИ И СРПСКА ИСТОРИЈА И КУЛТУРА (1113–1216)“	759
LIST OF ILLUSTRATIONS	775

МЕТАЛНИ НАКИТ XII–XIII СТОЛЕЂА НА ЗЕМЉИШТУ РАДЊЕ НЕМАЊИНЕ

Дејан Радичевић · Дејан Црнчевић

УДК 739.2(497.11)“11/12”
391.7(497.11)“11/12”

Апстракт. Рад има за циљ да пружи преглед металног накита који се може сматрати карактеристичним за време и области којима владају велики жупан Стефан Немања и његови први наследници. Пажња је усмерена на накит намењен најширим друштвеним слојевима. Намеће се питање колико се у овој фази развоја може говорити о специфичностима накита на српском подручју, те у којој је мери он творевина домаће средине, а колико увоз са стране. Уочене су извесне регионалне специфичности и разлике у врстама и типовима накита у западним областима Немањине државе, у односу на онај заступљен у њеном источном делу. Оне се објашњавају географском подвојеношћу, која се подударала и са различитим политичким развојем, али и другачијим културним утицајима, како оних из византијских области са истока и југа Балкана, тако оних из градова на источној обали Јадрана.

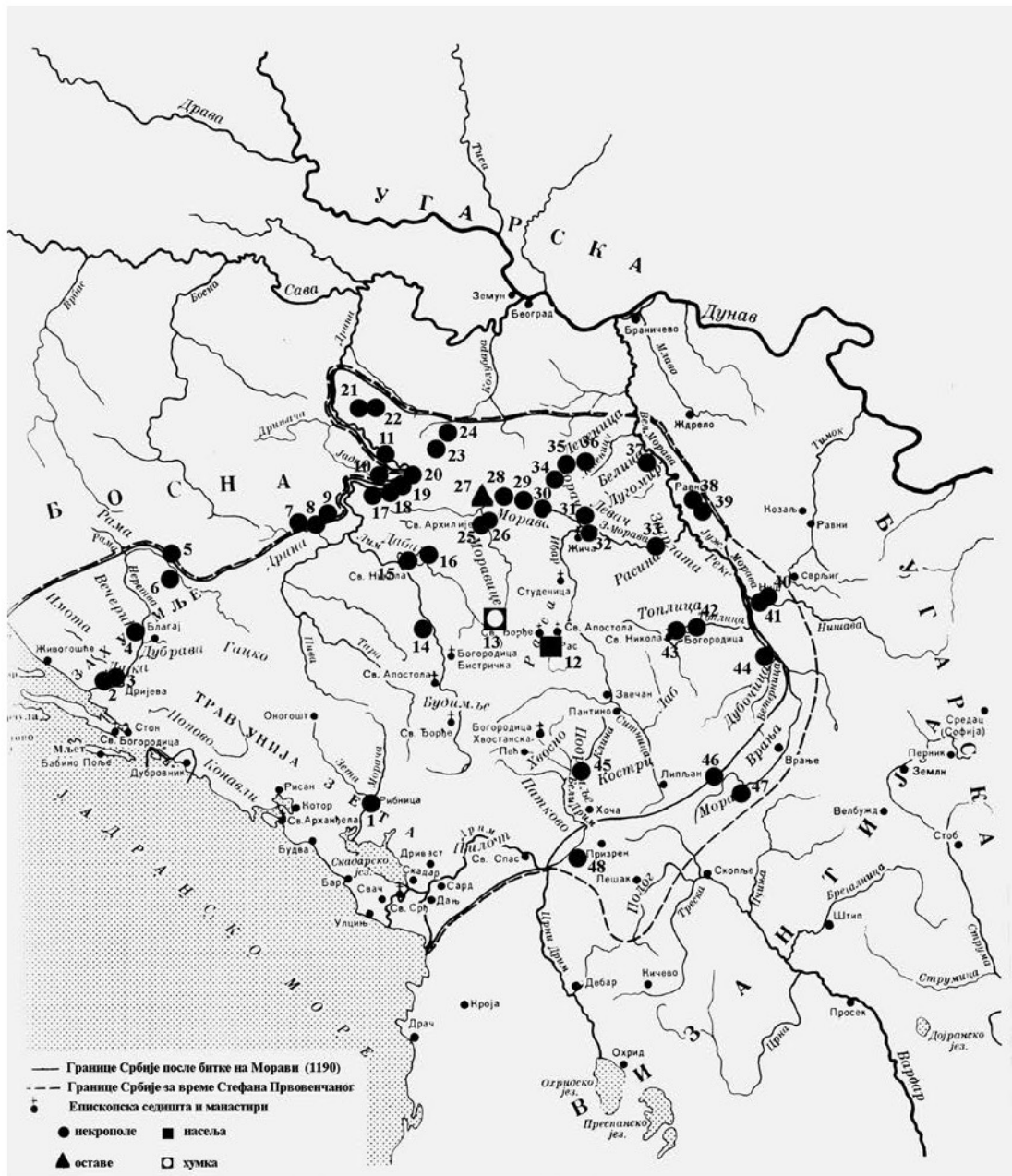
Кључне речи: накит, наушнице са коленцима, наушнице са јагодама, распрострањеност, датовање, регионалне специфичности, држава Стефана Немање, XII и XIII век

Под влашћу Стефана Немање српска држава је извојевала политичку самосталност, а велики жупан постаје њен суверени владар. Захваљујући подацима садржаним у житијима светог Симеона и светог Саве прецизно су одређене области којима је владао велики жупан Стефан Немања, као и његов наследник на престолу Стефан Првовенчани. На северу држава Стефана Немање обухватала је ваљевски крај са Подгорином, Суворбор и Рудник са долином Јасенице. Граница је избијала на Велику Мораву, северније од ушћа Лепенице. Њена источна граница водила је уз Велику Мораву до састава Западне и Јужне Мораве, те левом обалом Јужне Мораве до Грделице, одакле је скретала на југозапад. Јужна граница пак пролазила је нешто јужније од Липљана, а њене граничне области биле су Дреница и Кострц. Од планине Милановац граница је скретала према југу и преко Белог Дрима избијала на Паштрик, па потом планинским гребенима са леве обале Дрима до Јадранског мора. Западна граница државе Стефана Немање водила је Дрином од Гучева до Вишеграда и потом скретала на запад, прелазећи преко планинских масива Јахорине, Трескавице, Бјелашнице и Битовње. Стефан Немања је својој држави прикључио Травунију, Захумље и већи део Паганије (Крајину), те се она тако простирала и уз источну обалу Јадранског мора све до Омиша и Цетине. Самосталан је остао само Дубровник са мањом суседном територијом.

За владавине његовог наследника Стефана Немањића, источна и јужна граница српске државе претрпеле су значајне промене. Поновно освајање нишке области померило је границу источније, тако да је у састав Србије ушла долина Велике Мораве јужно од ушћа Лепенице, затим долина Јужне Мораве, доњи ток Нишаве, Врање са околином, као и долина Биничке Мораве, са гњиланским подручјем. На југу у састав српске државе трајно су укључени Призрен и Призренска котлина, као и доњи ток Белог Дрима.¹

* Дејан Радичевић, Одељење за археологију, Филозофски факултет Универзитета у Београду, e-mail: dradicsev@f.bg.ac.rs; Дејан Црнчевић, Историјски институт, Београд, e-mail: d.crncevic@yahoo.com

¹ М. Благојевић, *Преглед историјске географије средњовековне Србије*, Зборник Историјског музеја Србије 20 (Београд 1983) 68–77; С. Мишић, *Историјска географија Србије у житијима Св. Симеона и Св. Саве*, Свети

Карта 1. Србија Стефана Немање и Стефана Првовенчаног, са налазиштима накита XII–XIII века (карта према Историја српског народа I, Београд 1981, 303, аутор М. Благојевић)

1. Подгорица – Груда Бољевића, 2. Могорјело, 3. Чапљина, 4. Цим, 5. Лисичићи, 6. Коњиц, 7. Сјеверско, 8. Врлазје, 9. Осово, 10. Склани, 11. Витаљевићи, 12. Градина изнад Пазаришта (Тврђава Рас), 13. Кобиљка, 14. Коловрат, 15. Бања, 16. Радоиња, 17. Перућац, 18. Бајина Башта, 19. Црвица, 20. Шљивова, 21. Толисавац, 22. Бела Црква, 23. Заруба, 24. Клинци, 25. Ариље, 26. Вране, 27. Врањани, 28. Чачак, 29. Мрчајевици, 30. Горњи Лазац, 31. Чукојевац, 32. Ратина, 33. Читлук, 34. Коњуша, 35. Добрача, 36. Поскурица, 37. Гиљ, 38. Поповац, 39. Лешје, 40. Ниш – Свети Пантелејмон, 41. Ниш – Хум, 42. Доња Топоница, 43. Куршумлија – Света Богородица, 44. Печењевац, 45. Прчево, 46. Велекинце, 47. Влаштица, 48. Врбница

Циљ овог прилога је да пружи преглед накита који се може сматрати карактеристичним за време и области којима владају Стефан Немања и његови први наследници. Неопходно је притом нагласити да рад не пружа синтезу у општијем смислу, већ разматра збир појединачних примера на основу података у постојећој литератури. Овом приликом свесно ће остати ван наше пажње добро познати примери личног накита који је припадао члановима владајућег рода, који без сумње представљају најрепрезентативније производе златарске уметности свог времена. Наиме, будући да су они у више наврата били предмет посебних истраживања,² овом приликом пажња је усмерена на накит који би се могао сматрати производом ситне уметности намењене најширим друштвеним слојевима. Наведени примери могли би се тако условно назвати просечним накитом свог времена, иако међу познатим примерцима има солидних златарских производа, па чак и оних који се могу прибројати луксузном накиту.

Према расположивим подацима познато је 48 локалитета са којих потиче накит који се хронолошки и територијално уклапа у задагу тему (карта 1). У највећем броју случајева накит потиче из гробова, како оних са археолошки истраживаних некропола, тако и случајних налаза који указују на њихово постојање. Примери који потичу из насеобина, као и скупни налази (оставе), познати су само у појединачним случајевима. Будући да ограниченост простора онемогућава детаљну анализу целокупног материјала са свих локалитета, у разматрање ће првенствено бити узета налазишта која се на одређени начин повезују са животним путем Стефана Немање.

Рибница (Груда Бољевића). Хронолошки на самом почетку прегледа разумљиво стоје налази који потичу из средњовековне Рибнице, као места Немањиног рођења, за коју се без резерве узима да се налазила на простору данашње Подгорице. Најстарији извор у којем се Рибница наводи као родно место Стефана Немање јесте Житије светог Симеона, које је, као игуман студенички око 1207–1208. године, написао Сава Немањић.³ Исто потврђује и Стефан Немањић у свом Житију светог Симеона, написаном између 1208. и 1216. године.⁴

Први примерци средњовековног накита из Подгорице познати су онедавно, а пронађени су у гробовима истраженим 2001. године на локалитету Груда Бољевића, у подгоричком предграђу Толошима (сл. 1).⁵ Они су хронолошки опредељени у раздобље XII и прве половине XIII века. У једном од гробова нађен је бакарни новац града Котора, чије је ковање опредељено у рани XIII век.⁶ У највећем броју сродан материјал пронађен је на простору који се у општим цртама може омеђити током реке Цетине на западу и Поморављем на истоку.⁷

Најједноставнији облик наушница пронађених на Груди Бољевића представљају једноставне карике, обликоване од бронзане жице кружног пресека. Међу њима су заступљене варијанте са равно засеченим, отвореним крајевима, који се додирују или прелазе један преко другога. Једноставна израда чинила је овакве карике широко доступним, а дуготрајна употреба у готово неизмењеном облику отежава њихово прецизно датовање. Посебну

Сава у српској историји и традицији, ур. С. Ђирковић, Београд 1998, 93–100; исти, *Историјска географија српских земаља*, Београд 2014, 35–37.

² О овој теми у науци већ постоји обимна литература. За последњи осврт в. А. Нитић, *Владарски накит*, Завети и поруке. Стефан Немања – девет векова, каталог изложбе, ур. Е. Зечевић, Београд 2014, 90–92, 162–163, кат. бр. 73–75, са старијом литературом.

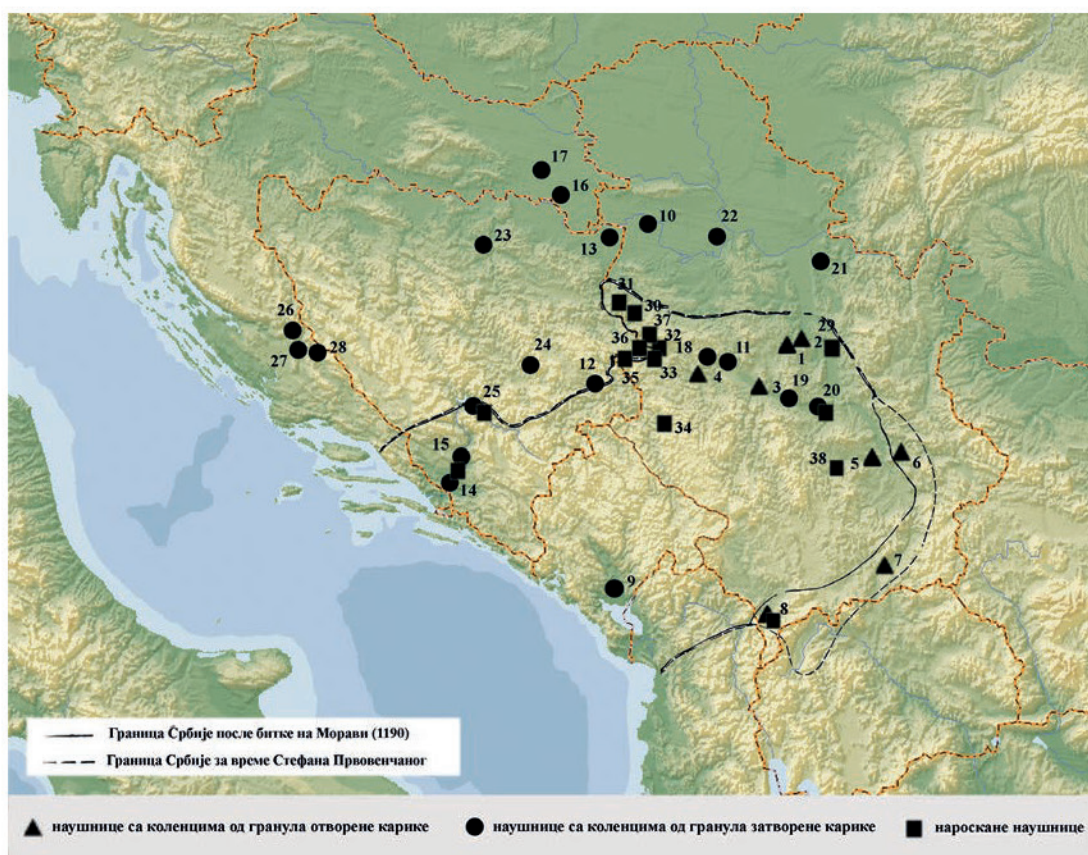
³ Свети Сава, *Сабрана дела*, приредила и предговор написала Љ. Јухас–Георгиевска, Београд 2003, 185.

⁴ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, предговор, превод дела и коментари Љ. Јухас–Георгиевска, Београд 1999, 19.

⁵ Д. Радичевић, *О средњовековном накиту са Груде Бољевића у Подгорици*, *Nova antička Duklja V*, Podgorica 2014, 111–120; L. Saveljić–Bulatović, *Gruda Boļjevića – srednjovjekovna nekropola*, L. Saveljić–Bulatović, M. Guštin, Z. Hincak, Podgorica, praistorijske humke i srednjovjekovne nekropole Gruda Boļjevića, Podgorica 2015, 48–63.

⁶ Saveljić–Bulatović, *nav. delo*, 53–55, sl. 7.

⁷ Радичевић, *нав. дело*, 117–118.

Карта 2. Распрострањеност различитих варијанти наушница са коленцима од гранула (на локалитетима поменутих у тексту)

1. Добрача, 2. Донићко брдо, 3. Горњи Лазац, 4. Вране, 5. Доња Топоница, 6. Ниш – Свети Пантелејмон, 7. Влаштица, 8. Врбница, 9. Подгорица, 10. Мачванска Митровица, 11. Мрчајевци, 12. Сјеверско, 13. Горњи Бродац, 14. Могорјело, 15. Цим, 16. Бошњаци, 17. Ђаково, 18. Чачак, 19. Чукојевац, 20. Читлук, 21. Трњане, 22. Нови Бановци, 23. Цриквеница, 24. Бреза, 25. Лисичићи, 26. Плавно, 27. Бискупија, 28. Свети Спас – врело Цетине, 29. Гил, 30. Бела Црква, 31. Толисавац, 32. Шљивова, 33. Црвица, 34. Бања Придојска, 35. Перућац, 36. Скелани, 37. Витаљевићи, 38. Куршумлија – Света Богородица

варијанту представљају карике на које су обешене мање каричице или нанизане ситне стаклене перле. Такав начин украшавања карика јавља се такође кроз дужи временски период и на широком простору. На некрополама централног Балкана и српског Подунавља, где се могу наћи најближе аналогије, оне по правилу потичу из гробова датованих у XII и прву половину XIII века.⁸

Нешто сложенији тип наушница представљају различите варијанте наушница са коленцима. На једној од њих начињена су два колена од навоја танке жице, док су остале украшене венчићима од ситних гранула (сл. 1). Сличне карике украшене намотајима филигранске жице познате су са више локалитета на истоку овде разматране територије, где

⁸ Исто, 113–114.

се углавном могу датовати у раздобље XII–XIII века.⁹ Оне су веома ретко посведочене у познијем времену.¹⁰ За њихово прецизније датовање значајан је налаз из гроба у Моравцу код Алексинца, датован новцем византијског цара Манојла I Комнина (1143–1180),¹¹ као и онај из Трњана код Пожаревца, где је таква наушница нађена у истом гробу са новцем херцеге Андрије (1196–1204).¹²

Три подгоричке наушнице имају гранулирано коленце постављено уз крај карике и причвршћено намотајима танке жице (сл. 2/1–3). Наушнице овог типа са једним, два или три коленца распрострањене су на Балканском полуострву у великом броју, при чему се на тако широком подручју у погледу заступљености различитих варијанти могу уочити и одређене регионалне специфичности. Тако у најзападнијим областима њиховог распрострања, на простору западно од реке Цетине, доминира варијанта отворене карике са три коленца, док су примери са једним или два коленца веома ретки.¹³ На истоку, у српском Подунављу и на централнобалканском простору, слика је сасвим другачија. Наиме, на том подручју примерци са једним или два коленца чине управо најзаступљеније варијанте, док примерци са три коленца представљају изузетке.¹⁴ Оне су претежно израђиване као стандардни тип отворене карике, равно засечених и растављених крајева. Тако су на простору који је обухватала држава великог жупана Стефана Немање и његових наследника такви примери већином познати у њеним источним областима (карта 2).¹⁵ На простору западно од тока реке Дрине примерци отворене карике иначе су изузетно ретки.¹⁶ Са друге стране, на територији која се протеже од долине реке Неретве на западу до западног Поморавља

⁹ В. Трбуховић, Л. Трбуховић, *Доња Топоница, гарданска и словенска некропола*, Београд 1970, 95, кат. бр. 25; Д. Радичевић, *Средњовековна некропола на локалитету Терме у Чачку*, ЗРHM XXXI (Чачак 2001) 32–33, нап. 15–17; Н. Берић, *Средњовековна некропола на локалитету Конојлара*, Археолошка налазишта Крушевца и околине, ур. Н. Тасић, Е. Радуловић, Крушевац–Београд 2001, 110, Т. II/8, 10.

¹⁰ Д. Премовић–Алексић, *Средњовековна некропола у Глововику*, НЗ 10 (Нови Пазар 1986) 40, Т. I/6; Е. Зечевић, *Накит Новог Брда*, Београд 2006, кат. бр. 25.

¹¹ Д. Вучковић–Тодоровић, Ј. Тодоровић, *Ископавања шумула у селу Моравцу код Алексинца*, Старинар IX–X/1958–1959 (1959) 291, сл. 4/2.

¹² Г. Марјановић–Вујовић, *Трњане. Српска некропола (крај XI – почетак XIII века)*, Београд 1984, 31, сл. 55.

¹³ D. Jelovina, *Starohrvatske nekropole na području između rijeka Zrmanje i Cetine*, Split 1976, 96–97. Раније датовање у раздобље IX–XI века исправљено је новијим анализама. Ур. V. Sokol, *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština od Jadrana do Save*, Zagreb 2006, 282–287; M. Petrinec, *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*, Split 2009, 227–228. Анализом налаза на касносредњовековном гробљу око цркве Светог Спаса на врелу Цетине дошло се до закључка о дужој употреби одређених варијанти наушница са три гранулирана коленца, од друге половине XIII ка крају XIV века (v. N. Jakšić, *Kasnosrednjovjekovno groblje kod crkve Sv. Spasa u Vrh Rici. Analiza*, SP, III serija – svezak 23, Split 1996, 148–150).

¹⁴ Марјановић–Вујовић, *Трњане*, 111; Радичевић, *Периодизација ионосредњовековних некропола доњег српског Подунавља*, Старинар LVIII/2008 (2009) 197–202; V. Bikić, *Vizantijski nakit u Srbiji. Modeli i nasleđe*, Београд 2010, 57–62, сл. 30–31; Е. Манева, *Средњовековен накит од Македонија*, Скопје 1992, 45, Т. 13.

¹⁵ М. Гарашанин, Д. Гарашанин, *Средњовековно српско гробље у Добрачи*, Старинар V–VI (1956) 199, сл. 11/a; Д. Петровић, *Средњовековна некропола на Донићком брду (Градац код Крагујевца)*, Старинар XIII–XIV (1965) 284, сл. 26/6; И. Ђуровић, *Средњовековни накит из збирки Народног музеја у Крагујевцу*, Крагујевац 2012, 24, кат. 17 (непознато налазиште из околине Крагујевца); В. Богосављевић–Петровић, Т. Михаиловић, *Средњовековне некрополе и насеља у околини манастира Жиче*, Манастир Жича, зборник радова, ур. Д. Драшковић и С. Ђорђевић, Краљево 2000, 267, Т. I/1 (Лазак); Ј. Ђурић, *Резултати истраживања некрополе у Вранама код Ариља (Заштитно ископавање у октобру 1955. године)*, ЗРHM 24 (Чачак 1994) 44, Т. I/3, 4 (Вране); В. Трбуховић, Л. Трбуховић, *нав. дело*, 89, кат. бр. 1 (Доња Топоница); *Археолошко блато Косова и Мешохије од неолита до раног средњег века*, каталог изложбе, Београд 1998, 702, кат. бр. 387 (Врбница), 718, кат. бр. 408 (Влашпица); В. Кораћ, *Истраживање остатака храма Св. Пантелејмона у Нишу*, ЗРВИ XXXIX (Београд 2001/2002) Т. III/185, 28; В. Црноглавац, Т. Чершков, *Истраживања средњовековне некрополе Св. Пантелејмон у Нишу*, ЗНМ 20 (Ниш 2011) Т. I/3, III/7–8.

¹⁶ I. Čremošnik, *Nalazi nakita u srednjovjekovnoj zbirci Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, GZM, n. s. sv. VI (Sarajevo 1951) 259, sl. 36 (Илица). Овој наушници још увек се може прикључити само примерак из Жупане, в. Z.

на истоку, заступљене су варијанте које карактерише затворена карика, са петљицом на једном и кукицом за закопчавање на другом крају (карта 2). Овој групи наушница припадају и примерци са Груде Бољевића. Њима непосредне аналогije за сада представљају само примерци пронађени на десној обали Саве у Мачванској Митровици (сл. 2/4).¹⁷ Сродна наушница са коленцем направљеним од два низа гранула потиче из Мрчајеваца код Чачка (сл. 2/5),¹⁸ а таква је и она из Сјеверског на Гласиначкој висоравни.¹⁹ Сребрне наушнице ове варијанте познате су из Горњег Бродца код Бијељине (сл. 2/6), Могорјела код Чапљине и Цима код Мостара (сл. 2/7–9).²⁰ Такве наушнице проналажене су до сада и на простору северно од реке Саве, у Бошњацима код Жупање и Ђакову.²¹ Наушнице из Србије могу се датовати у раздобље XII и прве половине XIII века, како се датују и примерци из Славоније. Наушнице из Босне и Херцеговине у старијој литератури хронолошки су одређене у X/XI–XII век, што се према расположивим сазнањима не може прихватити. Наиме, већина њих представља случајне налазе из уништених гробова, док би тамо где имамо поузданије податке, као у случају примерка из гроба у Сјеверском на Гласиначкој висоравни, датовање свакако било позније и у складу са датовањем сродних примерака из Србије и Славоније.²²

У исто време и на истом простору биле су распрострањене и наушнице са три гранулирана колена, такође затворене карике са кукицом и петљицом.²³ Оне су израђиване од сребра и бронзе, а разлике се јављају у начину обликовања коленаца од једног или два низа гранула. Бронзани примерци са једноструким коленима познати су у долини Западне Мораве, на простору од Чачка до Крушевца (сл. 2/10–13), а за сада једини примерак пронађен даље на истоку представља наушница из Трњана код Пожаревца (сл. 2/14).²⁴ На северу се овакве наушнице, као и примерци са једним коленцем, појављују на простору Срема и централне Славоније. На том простору је забележена варијанта са два бочна коленаца израђена од једног низа зрнаца, док им је централно израђено од двоструког низа или варијанта са сва

Vinski, *Starohrvatske naušnice u Arheološkom muzeju u Zagrebu*, SP, III serija–svezak 1 (Zagreb 1949) 29, T. VII, 52–53.

¹⁷ S. Ercegović-Pavlović, *Les nécropoles romaines et médiévales de Mačvanska Mitrovica*, Sirmium XII, Beograd 1980, 44, pl. XXII (tombe 223), pl. XXVI, 3. Њима се можда може прибројати и примерак из села Читлука код Крушевца, но то се не може сасвим поуздано установити због његове веома слабе очуваности, уп. Берић, *Средњовековна некропола*, T. II/10.

¹⁸ Д. Радичевић, *Средњовековно српско гробље на локалитету Гушевац у Мрчајевицима*, ЗРHM XXX (Чачак 2000) 97, T. II/3.

¹⁹ N. Miletić, *Srednjovjekovni grobovi u tumulima na "Crkvini" (Sjeversko)*, GZM, n. s. sv. XII (Sarajevo 1959) 217–218, T. I, 2.

²⁰ Čremošnik, *nav. delo*, 245, T. II, 5; N. Miletić, *Nekoliko nepublikovanih predmeta iz zbirke Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, GZM, n. s. sv. XII (Sarajevo 1957) 264, sl. 3; T. Anđelić, *Kasnoantička bazilika u Cimu kod Mostara*, GZM, n. s. sv. XXIX, 1974 (Sarajevo 1976) 204, T. XIV, sl. 4 i 5.

²¹ B. Čečuk, A. Dorn, *Starohrvatska nekropola u Daraž-Bošnjacima kod Županje*, Arheološki radovi i rasprave IV–V (Zagreb 1967) 406, T. VIII, sl. 4–5, 13; K. Filipić, *Srednjovjekovno groblje i naselje Đakovo – Župna crkva*, Zagreb 2012, 132, sl. 54/6; Tab. 19, I.

²² Поменути наушница нађена је у истом гробу са сребрном наушницом са три једнаке округле јагоде, која се никако не би могла датовати раније од прве половине XIII века, уп. Miletić, *Srednjovjekovni grobovi u tumulima*, 218, T. I, 2–3.

²³ Истој групи припада и наушница са два коленаца из Мрчајеваца, уп. Радичевић, *Средњовековно српско гробље*, 98, T. II/4. Она представља посебну варијанту којој у расположивом материјалу не налазимо директне аналогije, а која се од осталих примерака из Западног Поморавља разликује само по броју коленаца.

²⁴ Радичевић, *Средњовековна некропола*, 34, сл. 4/4 (Чачак); исти, *Средњовековно српско гробље*, 97–98, T. I/5, II/5 (Мрчајевици); Т. Михаиловић, *Средњовековна некропола у Чукојевцу код Краљева*, *Наша прошлост* 12 (Краљево 2011) 49–50, сл. 6 (Чукојевац); Берић, *Средњовековна некропола*, 111, T. I/6 (Читлук); Марјановић-Вујовић, *Трњане*, 29–30, 84–85, сл. 51 и 179 (Трњане).

три коленца од двоструког низа гранула.²⁵ Исте варијанте познате су и са простора централне Босне и долине Неретве (сл. 2/15–19).²⁶ Оне су налажене и на подручју између токова река Цетине и Зрмање, но тек спорадично.²⁷ Наиме, на том простору стандардан материјал заступљен у великом броју представљају наушнице са три гранулирана коленца отворене карике.

У општим цртама исту област распрострања имају и наушнице сродне са последња два примерка из групе накита са локалитета Груда Бољевића. Ради се о примерцима сребрног накита који припадају типу са једном јагодом на средини доње половине карике и гранулираним бочним коленима (сл. 3/1–2). Они се међусобно разликују у појединим детаљима обраде јагоде и карике. Наиме, обе имају ажурирану јагоду, начињену од две половине, у виду цветних латица, у које су уметнути низови гранула, али је на једној наушници јагода лоптасто обликована, док је на другој са бочних страна „спљоштена“. Са обе стране јагоде и око коленаца налазе се намотаји филигранске жице. Обе наушнице се закопчавају. На једној је закопчавање решено кружном петљицом на једном и кукицом на другом крају (сл. 3/1), док је на другој један крај раскуцан и савијен у облику латиничног слова „S“, док је други обликован као кукица (сл. 3/2).

Ове наушнице се могу приписати групи до сада углавном познатој на територији Србије и Босне и Херцеговине (карта 3). По начину обликовања јагоде њима најближу аналогiju представља наушница из Трњана код Пожаревца, датована у XII век (сл. 3/3).²⁸ Сродна наушница са ажурираном јагодом из Мрчајеваца приписана је раздобљу XII–XIII века (сл. 3/4).²⁹ Остали примерци имају шуљу, лоптасту јагоду од танког сребрног лима, украшену ситним гранулама по читавој површини. Најближе налазе ове варијанте представљају наушнице из Коловрата код Пријепоља (сл. 3/5) и Ратине код Краљева (сл. 3/6).³⁰ Истом типу припада и сребрна наушница из Поповца код Параћина (сл. 3/7).³¹ На територији Босне и Херцеговине наушнице овог типа познате су у околини Коњица, Добоја и у Шипову.³² Северно од Саве за сада усамљен налаз забележен је у цркви Светог Петра у Зденцима,³³ а иста ситуација је и на подручју Далмације, где је још увек позната само једна наушница овог типа из Смрдеља код Скрадина.³⁴

²⁵ Vinski, *Starohrvatske naušnice*, 29, T. VIII, 55 (Нови Бановци); Čečuk, A. Dorn, *Starohrvatska nekropola*, 408, T. VIII, 7–8, 14 (Бошњаци); Filipić, *Srednjovjekovno groblje i naselje*, 128–129, sl. 541–545 (Ђаково).

²⁶ Čremošnik, *nav. delo*, 249, T. II/14 (Црквица), 259 (Бреза); ista, *Izveštaj o iskopavanjima na Crkvini u Lisičićima kod Konjica*, GZM, n. s. sv. IX, Sarajevo 1954, 218, sl. 3; N. Miletić, *Nakit i oružje IX–XII veka u nekropolama Bosne i Hercegovine*, GZM, n. s. sv. XVIII (Sarajevo 1963) 167–168, sl. 14; Anđelić, *Kasnoantička bazilika u Citu*, 221, T. XIV, 1.

²⁷ S. Gunjača, *Tiniensia Archaeologica – Historica – Topographica*, II, SP III/7, Zagreb 1960, T. VII (Плавно); Jelovina, *Starohrvatske nekropole*, LXIX, 13–14 (Бискупља); M. Petrinec, *Kasnosrednjovjekovno groblje kod crkve Sv. Spasa u Vrh Rici. Katalog*, SP, III serija – svezak 23, Split 1996, 97 (врело Цетине).

²⁸ Марјановић-Вујовић, *Трњане*, 28, сл. 47.

²⁹ Радичевић, *Средњовековно српско гробље*, 99, T. I/1–2. Примерци из Трњана и Мрчајеваца нешто су богаије украшени, тако што им је доња половина карике прекривена намотајима филигранске жице.

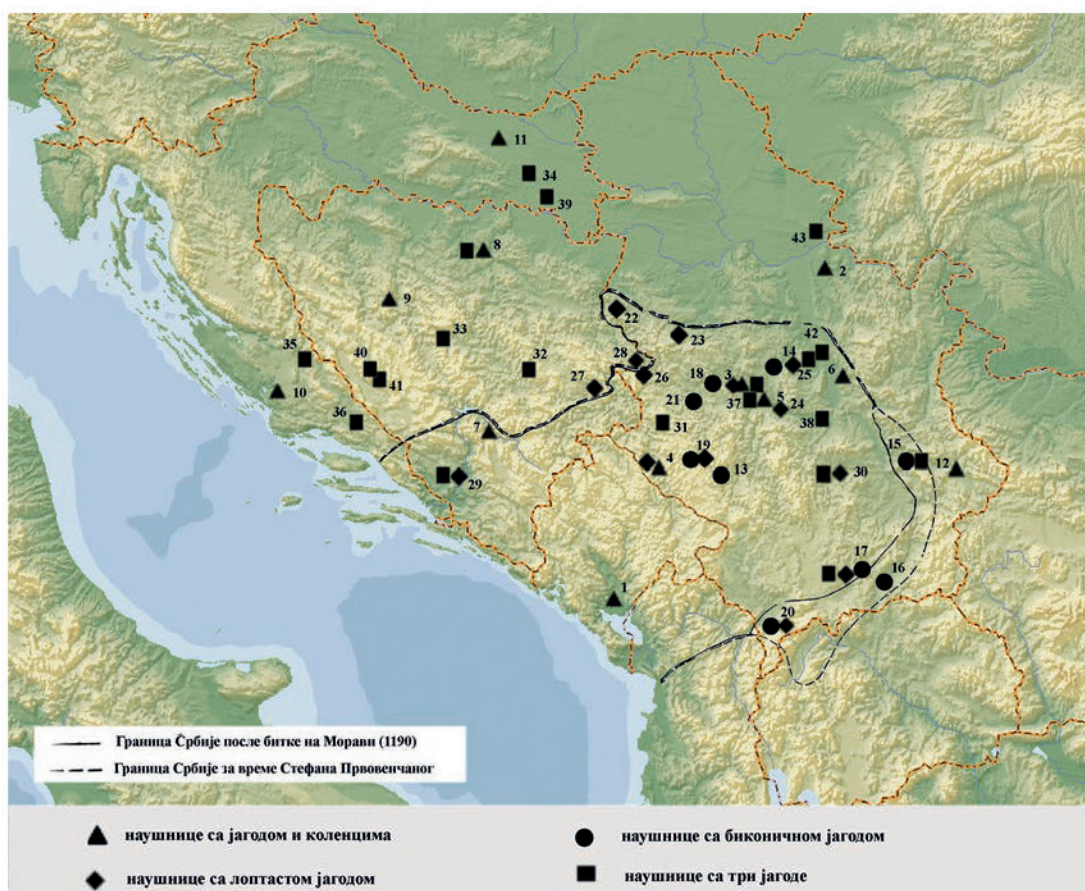
³⁰ Д. Радичевић, *Прилози проучавању средњовековног накита југозападне Србије са суседним околностима на налазе из средње Полиме*, Осам векова манастира Милешева, I, зборник радова, Милешева 2013, 301–302, сл. 4, 2; Н. Љамић-Валовић, *Средњовековне наушнице из Рајине и Горње Ласце у вези проблематике културних мртвих у Србији између XI и XIV века*, ЗНМ XIII–1 (Београд 1988) 185–186, T. I, 1.

³¹ Д. Милошевић, *Защитна ископавања у Појовцу*, ЗНМ II, Београд 1959, 122, 125, 133.

³² V. Radimsky, *Rimska utvrda na Crkvini i kastrum kod Doboja*, GZM, god. III, knj. III (Sarajevo 1891) 252, sl. 3; Miletić, *nav. delo*, 66, kat. br. 296; Г. Симоновић, *Средњовековни накит*, Накит од праисторије до средњег вијека. Археолошка збирка Музеја Републике Српске, каталог изложбе, 167–193, 225–266, Бања Лука 2008, 188, кат. бр. 205.

³³ J. Ložuk, *Arheološko istraživanje u crkvi Sv. Petra u Zdencima*, *Vijesti Muzeja Brodskog Posavlja* 8 (Slavonski Brod 1994) 96–99, sl. 2.

³⁴ Jelovina, *Starohrvatske nekropole*, 56, T. LXXXII, 2.

Карта 3. Распрострањеност различитих варијанти наушница са једном јагодом и наушница са три јагоде (на локалитетима поменутих у тексту)

1. Подгорица, 2. Трњане, 3. Мрчајевци, 4. Коловрат, 5. Ратина, 6. Поповац, 7. Коњиц, 8. Добој, 9. Шипово, 10. Скрадин, 11. Зденци, 12. Станичење, 13. Градина изнад Пазаришта – тврђава Рас, 14. Коњуша, 15. Хум, 16. Влаштица, 17. Велекинце, 18. Чачак, 19. Кобиљка, 20. Врбница, 21. Врањани, 22. Бела Црква, 23. Клинци, 24. Чукојевац, 25. Добрача, 26. Бајина Башта, 27. Врлазје, 28. околина Сребрнице, 29. Цим, 30. Куршумлија – Света Богородица, 31. Радоиња, 32. Арнаутовићи, 33. Чипуљевић, 34. Ђаково, 35. Книн, 36. Триљ, 37. Горњи Лазац, 38. Читлук, 39. Бошњаци, 40. Бушко блато, 41. Лиштани, 42. Поскурица, 43. Дупљаја

Према расположивим сазнањима, појава наушница овог типа не би се могла одредити пре XII века, а очигледно је да се оне могу приписати и наредном столећу. Одговор на питање до када су израђиване и ношене могу пружити само нова открића, уз поуздане услове налаза. Пар луксузних примерака из гроба младе властелинке у наосу цркве Светог Николе у Станичењу код Пирота за сада потврђује њихову употребу до краја XIII или чак првих деценија XIV века (сл. 3/8).³⁵

Рас (Градина изнад Пазаришта). Житије светог Симеона, написано од стране његовог сина Стефана Немањића, сведочи да се из Риднице у Зети „вратио отац његов у столно место“, где је Немања миропомазан по грчком обреду „у храму светих и свеславних и вр-

³⁵ М. Поповић, *Грбови у цркви и некролола*, Црква Светог Николе у Станичењу, Београд 2005, 40, сл. 17.

ховних апостола Петра и Павла“.³⁶ Одавно је закључено да се ови подаци односе на цркву Светих апостола Петра и Павла у Расу, данас познату као Петрова црква, смештену на периферији данашњег Новог Пазара. Сматра се да се у овом древном храму налазило седиште Рашке епископије, која је у XII веку преузела улогу средишње црквене области српских земаља.³⁷ У овој области владарско боравиште српског великог жупана први пут се помиње средином XII столећа.³⁸ У Расу се тако налазило столно место српских великих жупана пре Немање, да би потом у њему столовао и он сам, као и његови наследници након њега.³⁹

Археолошки најпотпуније истражен локалитет у читавој области налази се десетак километара западно од Новог Пазара, на брегу изнад ушћа Себечевске реке у Рашку. На доминантном врху Градине систематски су истражени остаци средњовековног утврђења које се идентификује са тврђавом Рас, познатом из писаних извора XII века.⁴⁰ Изградња утврђења, опасаног каменим бедемима, приписује се византијској управи и ставља у крај треће или почетак четврте деценије XII века. Сматра се да је средином XII столећа тврђава прешла под српску власт и потом постала утврђена резиденција српских владара, рефугијални двор и средишње упориште државе. Она је у тој функцији остала до четврте деценије XIII века, када је спаљена, а живот у њој више није обнављан.⁴¹

Налази накита са овог комплекса највећим делом потичу са простора Градине и Подграђа, док су ретки у гробовима истраженим на Пазаришту крај ушћа Себечевске реке (сл. 4). Пажњу ћемо овом приликом посветити примерцима пронађеним у слојевима III и IV хоризонта, датованим у XII и прве деценије XIII века, као и гробним налазима који су приписани времену живота у тврђави на брегу. Ради се углавном о накиту израђеном од бронзе, изузетно од сребра, а када су наруквице у питању, и од стакла. Посебну групу представљају перле сачињене од камена.⁴²

Наведени метални накит чини прстење, каричице и наушнице, као и једна фрагментована бронзана наруквица. Међу прстењем заступљени су пуноливени примерци затворене карике, као и они тракасто обликовани. Пунолиствене примерке чини прстење од бронзе, са у већој или мањој мери наглашеном елипсастом или кружном главом (сл. 4/1–4, 8). Глава може бити украшена „шрафирањем“, тзв. птичијим окцима или пентаграмом. Тракасто обликовано прстење има растављене крајеве, тако да се пречник могао моделовати према потреби (сл. 4/5–6). Глава је кружно проширена и на њој се може налазити орнамент изведен низовима убода и урезима. Посебну варијанту представља прстен тракасте, хоризонтално жлебљене карике, на којој се налази кружна глава обликована у виду лежишта у коме се налази комад тиркизно плавог стакла (сл. 4/7).

Прстење нађено на Градини и у Подграђу доста је често на простору централног и источног Балкана, где се оквирно дагује у XII и XIII век.⁴³ На простору који је обухватала држава Стефана Немање оно је већином распрострањено у њеним источним деловима, а разноврсност орнаментике допуњавају примерци са урезаним крстом или стилизованим животињским и антропоморфним представама.⁴⁴ Према расположивим подацима, најза-

³⁶ Стефан Првовенчани, *нав. дело*, 17–19.

³⁷ Ј. Калић, *Црквене ирелике у српским земљама до стварања архиепископије 1219. године*, Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање, ур. В. Ђурић, Београд 1979, 48–52.

³⁸ *Византијски извори за историју народа Југославије*, IV, Београд 1971, 23–26 (са коментаром Ј. Калић).

³⁹ Ј. Калић, *Престро Стефана Немање*, ПКЈИФ 53–54, Београд 1990, 21–30.

⁴⁰ М. Поповић, *Tvrđava Ras*, Београд 1999, 38.

⁴¹ *Isto*, 300–306.

⁴² *Isto*, 244–245.

⁴³ Маријановић-Вујовић, *Трњане*, 89–93; В. Викић, *нав. дело*, 93–94, сл. 63/14–16.

⁴⁴ Берић, *Средњовековна некропола*, 111, Табла I (Читлук); Е. Зечевић, *Накит из цркве Св. Богородице у Куршумлији*, Саопштења ХЛII, Београд 2010, 21–25, сл. 9/1–2, 6–8 (Куршумлија); *Археолошко блага Косова и Мешохије*, 701, кат. бр. 384 (Врбница), 714, кат. бр. 403 (Прчево), 717, кат. бр. 406 и 407 (Влашница); С. Фида-

падније пронађеним налазима припада пуноливно бронзано прстење са овалном главом на којој је урезана стилизована представа анђела, познато из Радоиње, Чачка и Добраче.⁴⁵ По свој прилици, овој групи припада и прстен случајно нађен на простору Подграђа (сл. 4/8). Такво прстење бројније је заступљено у некрополама Подунавља и Поморавља.⁴⁶

Другу групу накита са комплекса Градина–Подграђе–Пазариште представљају различите наушнице. Међу њима најскромнији вид чине бронзане каричице различитих величина (сл. 4/9–13). Будући да су пронађене у насеобинским слојевима, њихова права намена није поуздано установљена, па је претпостављено да су најчешће ношене као наушнице, мада су могле бити и украс за косу или део одеће.⁴⁷

Најквалитетнији примерак представља сребрна наушница са биконичном јагодом, нађена у једном од гробова некрополе на Пазаришту (сл. 4/14). Јагода је формирана од два конуса, спојена траком на којој се налази низ гранула. Она је намотајима жице причвршћена за карику. Током XII и прве половине XIII века наушнице са биконичном јагодом бројно су заступљене у централним и источним деловима Балканског полуострва. На територији данашње Србије оне су карактеристичне за простор десне обале Дунава, те њене централне и источне делове. Наушница овог типа нађена је у гробу у Брестовику заједно са новцем Манојла I Комнина (1143–1180), а она у Трњану заједно са новцем цара Алексија III Анђела (1195–1203).⁴⁸ Оне се одликују разноврсношћу у начину израде и украшавања јагоде.⁴⁹

На територији на којој се простирала држава Стефана Немање квалитетни сребрни примерци богатије декорације за сада су заступљени у областима на њеном крајњем истоку (сл. 5/1–2).⁵⁰ Појава наушница овог типа у њеним западнијим областима све је ређа. За сада најзападније пронађени примерци, скромније израде и неукрашене јагоде, познати су у долини Западне Мораве, на Пештерској висоравни и у Метохији (сл. 5/3–4).⁵¹

новски, *Велекинце, римска и средњовековна некропола*, Београд 2010, 41–42, Т. VIII–XI (Велекинце); Кораћ, *Истраживање остатака храма*, Т. IV (Ниш); В. Црноглавац, Т. Чершков, *Истраживања средњовековне некрополе*, Т. I/1, II/1, V/4.

⁴⁵ Г. Томовић, *Средњи век*, Историја Титовог Ужица I, Титово Ужице 1989, 159–160, и слика тамо; Радичевић, *Прилози проучавању*, 304–305, сл. 7/2; исти, *Средњовековна некропола*, 33–34, сл. 4/6–7; М. Гарашанин, Д. Гарашанин, *нав. дело*, 200–201, сл. 14, а, ц.

⁴⁶ Милошевић, *нав. дело*, 117–118, сл. 1; иста, *Средњовековна некропола у селу Лешију код Параћина*, ЗНМ III (Београд 1962) 157–158, Т. III; Ђоровић–Љубинковић, *нав. дело*, 152, сл. 4; М. Бајаловић–Хаџи-Пешић, *Накит VIII–XVIII века у Музеју града Београда*, Збирке и легати, Каталог XV, Београд 1984, 95, Т. VII/13; *Накит на тлу Србије*, каталог изложбе, Београд 1982, 60, кат. бр. 299.

⁴⁷ Роровић, *нав. дело*, 244.

⁴⁸ С. Ерцеговић–Павловић, *Прилози проучавању наушница у Србији од 9. до 13. стогодиња*, Старинар XXI (1979) 44–45, нап. 35; Г. Марјановић–Вујовић, *Трњане*, 56, сл. 132, Т. XXVI/349.

⁴⁹ Вikić, *нав. дело*, 65–68.

⁵⁰ Ђуровић, *нав. дело*, 29–30 (Коњуша); Марјановић–Вујовић, *Прилози проучавању историјата истраживања средњовековних некропола у Србији*, Старинар XXXVI/1985 (1986) 109, сл. 8 (Хум); *Археолошко блато Косова и Мешохије*, 719, кат. бр. 411 (Влаштица). Бронзана наушница из села Велекинце код Ђиљана скромније је израде, уп. Фидановски, *нав. дело*, 39–40, Т. XI/6 (Велекинце).

⁵¹ Радичевић, *Средњовековна некропола*, 33, сл. 4/5 (Чачак); Д. Премовић–Алексић, *Музеј Рас*, Нови Пазар 2008, 87 и слика тамо (Кобиљка); *Археолошко блато Косова и Мешохије*, 703, кат. бр. 388 (Врбница). За сада је само на бронзаној наушници нађеној у остави у Врањанима код Пожеге јагода украшена танком жицом, највероватније у виду латица цвета, в. Г. Томовић, *Време Стефана Немање*, Историја Титовог Ужица I, 126–127. За наушницу из Зарубе код Ваљева није јасно да ли је фрагментована тако да недостаје шупља биконична јагода или се ради о бронзаној карници која је украшена намотајима жице, уп. М. Валтровић, *Преисторијске старине у ваљевском и јодринском округу*, Старинар X (1900) 79–80, сл. 3; Ђ. Јанковић, *Ваљево и његова обласи у средњем веку*, Истраживања II, Ваљево 1985, 69. Посебну варијанту, још увек без правих аналогија у окружењу, представља пар бронзаних наушница са биконичном јагодом из Прчева код Клине, в. *Археолошко*

Иста слика запажа се и у погледу распрострањености других наушница са Градине и Пазаришта. Међу њима најбројније су бронзане наушнице са шупљом лоптастом јагодом (сл. 4/15–18).⁵² Од четири примерка само је једна нешто финије израде, посребрена и украшена псеудогранулама (сл. 4/15), док остале одликује глатка јагода, навучена на кружно савијену карику. Ова врста наушница такође је широко распрострањена на простору српског Подунавља и централног и источног Балкана. Оне се овде већином јављају током XII и у првим деценијама XIII века, мада их у мањем броју има и у познијем времену.⁵³ На територији коју је обухватала држава Стефана Немање и Стефана Првовенчаног оне су познате у мањем броју, такође већином у њеним источним областима (сл. 5/5–8),⁵⁴ док су ређе забележене у Подрињу и простору западно од Дрине (карта 3).⁵⁵

На истом простору до сада су веома ретко забележене и друге варијанте наушница са округлом јагодом. Посебној варијанти припада наушница из Куршумлије (сл. 6/1), приписана хоризонту најстаријих средњовековних сахрана око цркве Свете Богородице.⁵⁶ Због специфичног украса јагоде, по целој површини густо обмотане спирално увијеном жицом, она још увек представља јединствен налаз на нашем простору. Првобитно је оквирно опредељена у XII век,⁵⁷ да би потом њено датовање било померено у XIII столеће.⁵⁸

На овде разматраној територији најлукузнији примерак са округлом јагодом представља златна наушница из Коловрата код Пријепоља (сл. 5/9). Она такође остаје на ширем простору усамљен налаз, и даље без директних аналогја.⁵⁹ Карактеристична је ажурирана јагода од филигранске жице, савијене у виду латица цвета. Она је по целој површини украшена гранулираним зрнима, аплицираним на танке плочице. Варијанта са ажурираном јагодом обликованом у виду латица, понекад са гранулама у пољима латица или у просторима између њих, позната је иначе међу наушницама из источних делова Србије. Оне се међусобно

благо Косова и Мешохије, 715, кат. бр. 404. Осим веће централне, њих карактеришу и мање бочне јагоде. То их приближава групи наушница тзв. токајског типа. Уп. Vikić, *nav. delo*, 72–73.

⁵² Popović, *nav. delo*, sl. 202/2–4, kat. br. 359–361.

⁵³ Д. Радичевић, *Периодизација износредњовековних некропола у доњем српском Подунављу*, Старицеар LVIII (2009) 2011; Vikić, *nav. delo*, 64.

⁵⁴ За наушнице са шупљом лоптастом јагодом украшеном лажном гранулацијом, в. М. Гарашанин, Д. Гарашанин, *Ископавање шумула у Белошићу и Белој Цркви*, ЗНМ I (Београд 1958) 33, сл. 11/с (Бела Црква); Валтровић, *нав. дело*, 76–77, сл. 2 (Клици код Ваљева); Михаиловић, *нав. дело*, 51, сл. 8 (Чукојевац); М. Гарашанин, Д. Гарашанин, *Средњовековно српско гробље у Добраци*, 199, сл. 11, 8 (Добрача); *Археолошко благо Косова и Мешохије*, 701, кат. бр. 385 (Врбница).

⁵⁵ Варијанти са глатком јагодом највероватније припадају примерци пронађени у гробу бр. 54 на локалитету Црквина у Бајиној Башти. Уп. Љ. Мандић, Ј. Ђурић, М. Мандић, *Црквина, Бајина Башта*, Бајина Башта 2004, 12. За простор западно од Дрине, в. Čremošnik, *nav. delo*, 262; Miletić, *nav. delo*, 172–173, sl. 14 (Врлазије–Гласинац). По свој прилици, на исти начин израђена је и „*sljepochnica sa jednot okruglom jagodom*“ која потиче из једног од гробова ископаних на Црквини у Брзи, в. Čremošnik, *nav. delo*, 250. Према Н. Милетићу, то је „*okrugla jagoda ukrašena perforiranjem*“. Уп. Miletić, *Nakit u Bosni i Hercegovini*, 63, kat. br. 279. Из околине Сребрнице, без ближих података о месту налаза, потиче једна наушница са лоптастом јагодом, за коју се наводи да је „*ukrašena zrnčima*“, уп. Čremošnik, *nav. delo*, 261, sl. 39.

⁵⁶ Зечевић, *Накит из цркве Св. Богородице*, 18, сл. 8/6.

⁵⁷ Д. Минић, *Спирално увијена жица на средњовековном накиту из Србије*, Старицеар XXXVIII/1987 (1988) 77, Т. I, 9.

⁵⁸ Зечевић, *Накит из цркве*, 19.

⁵⁹ Радичевић, *Прилози истраживању*, 300–301, сл. 4/1. Из западне Србије потиче још једна изузетна златна наушница са ажурираном јагодом, али је она хронолошки опредељена у нешто касније време. Пронађена је у селу Попе код Новог Пазара, приликом истраживања некрополе формиране око цркве, чија је градња приписана крају XIII или почетку XIV века. Уп. О. Вукадин, *Истраживања средњовековној комилекса у селу Попе код Новог Пазара*, НЗ 1 (Нови Пазар 1977) 157–161, сл. 2; *Накит на тлу Србије*, каталог изложбе, Београд 1982, 76, кат. бр. 473 (Попа); Д. Премовић–Алексић, *Средњовековне наушнице из музеја „Рас“ у Новом Пазару*, НЗ 32 (Нови Пазар 2009) 12–13.

разликују по начину украшавања јагода.⁶⁰ Овакав тип наушница веома је редак на простору западно од тока реке Дрине. Оне су тако забележене само на Гласинцу и у долини Неретве. Наушницу из Врлазја карактерише округла јагода, изведена у виду две ажуриране розете, док су на примерцима из Цима латице аплициране на подлогу.⁶¹

Примерци наушница из Србије углавном потичу из некропола датованих у XII и почетак XIII века, но остају у употреби и касније, све до XV века.⁶² Оне су већином бронзане и сребрне, понекад и од гвозђа и бакра, а различити материјали могу бити и комбиновани. Тако је на наушници из Велекинца сребрна ажурирана јагода навучена на бронзану карику (сл. 5/10), док је на примерку из Мрчајеваца бронзана јагода на гвозденој карици (сл. 5/11).⁶³ Иста појава забележена је на некрополама у Трњану и Миријеву, датованим у крај XII и почетак XIII века.⁶⁴

Топлица (Богородичина црква). Када је дорастао до младићког доба, Стефан Немања је добио на управу Топлицу, Ибар, Расину и Реке.⁶⁵ Сматра се да је то било 1158–1159. године.⁶⁶ На југу, истоку и северу његова удеоно кнежевина била је ослоњена на византијске територије. Приликом једног сусрета у нишкој области византијски цар Манојло I Комнин (1143–1180) почаствовао га је „царским саном“ и другим даровима, међу којима се помиње и жупа Глбочица (Дубочица).⁶⁷

Седиште области којом је Немања управљао налазило се у Топлици, где он обнавља и гради и своје прве задужбине – цркву Пресвете Богородице, на ушћу реке Косанице у Топлицу, те у њеној близини цркву Светог Николе, уз само ушће реке Бањске у Топлицу.⁶⁸ Већина истраживача Немањину цркву Пресвете Богородице поистовећује са црквом триконхалног облика основе, смештеном на малој заравни са леве стране реке Топлице, недалеко од данашње Куршумлије. Истраживања су показала да се ради о триконхалној цркви из рановизантијског периода, која је обновљена у време Стефана Немање.⁶⁹

Прва ископавања ове цркве предузета су почетком треће деценије прошлог века,⁷⁰ да би истраживања била настављена 1948. године, док су обимнији археолошки радови обављани у периоду од 1969. до 1979. године.⁷¹ Простор око цркве истражен је у великој мери. На основу откривених гробова констатовано је тако да је коришћен за сахрањивање у веома дугом периоду, од касне антике до новог доба. Заснивање средњовековне некрополе усле-

⁶⁰ Bikić, *nav. delo*, 63, нап. 263 и 264.

⁶¹ Miletić, *nav. delo*, 63, kat. br. 273; Andelić, *Kasnoantička bazilika*, 204, T. XIV/6.

⁶² Е. Зечевић, *Накити Новог Брда*, Београд 2006, 37, кат. бр. 11.

⁶³ Фидановски, *нав. дело*, Т. IX/5; Радичевић, *Средњовековно српско гробље*, 99–100, Т. I/6.

⁶⁴ М. Бајаловић-Бирташевић, *Средњовековна некропола у Миријеву*, Београд 1960, 31, Т. XIV/1; Марјановић-Вујовић, *Трњане*, 81–82; иста, *Врсте и типови накити XI–XII века из некропола у Србији*, ЗРHM XV (Чачак 1985) 9.

⁶⁵ Стефан Првовенчани, *нав. дело*, 20–21.

⁶⁶ Ј. Калић, *Србија у доба кнеза Стрaцимира*, Богородица Градачка у историји српског народа, ур. М. Вуловић, Чачак 1993, 49.

⁶⁷ С. Пириватрић, *Манојло I Комнин, „царски сан“ и „самодржци области српског престола“*, ЗРВИ XLVIII (2011) 89–90.

⁶⁸ Стефан Првовенчани, *нав. дело*, 23–25.

⁶⁹ М. Чанак-Медић, Ђ. Бошковић, *Архитектура Немањиног доба I. Споменници у Топлици и долинама Ибра и Мораве*, Београд 1986, 40–48.

⁷⁰ Д. Анастасијевић, *Откопавање цркве св. Богородице код Куршумлије*, Старинар I (1922) 47–55.

⁷¹ Б. Вуловић, *Конзерваторски радови на споменицима културе у Топлици*, ЗССК III, 1 (Београд 1953) 51–63; иста, *Конзервација Богородице Куршумлиске, Саопштења I* (Београд 1956) 67–68; М. Ljubinković, *Iskopavanje kompleksa Nemanjinih crkava – svetog Nikole i svete Bogorodice kod Kuršumlije u 1973. godini*, AP 15 (Београд 1973) 121–122.

Топлице и Метохије на истоку, до долине Неретве на западу.⁷⁹ Најбројније су на простору данашње западне Србије и Подриња (сл. 7).⁸⁰

У старијој литератури нарискане наушнице пронађене на просторима западно од тока реке Дрине обично су биле датоване у период од IX до XI века, што је данас неприхватљиво.⁸¹ Наиме, новијим истраживањима исправно је указано на њихову појаву од позног XII века и употребу у наредном столећу,⁸² па чак и касније, током прве половине XIV века.⁸³ Колико нам је познато, на простору Хрватске једини пар наушница датован новцем потиче из Светог Јурја на Путаљу. Наиме, оне су тамо нађене заједно са тридентским денаром (1235–1255).⁸⁴ На другој страни, у источној Србији налази датовани новцем потврђују њихову употребу у последњим деценијама XII и првој половини XIII века.⁸⁵ Стога би горњу границу њиховог коришћења на овом простору могла представљати средина XIII века, будући да их за сада нема у поуздано датованим млађим целинама.

Међу наушницама пронађеним око цркве Пресвете Богородице крај Куршумлије особен налаз представља фрагментовани примерак са једном крупном, овалном јагодом, украшеном филиграном и гранулацијом (сл. 6/3). Такве наушнице су веома ретке на територији Србије. Према расположивој литератури, осим наведене куршумлијске, до сада су позната само још три примерка. Једном од њих припадала је фрагментована јагода, украшена филигранском жицом и емаљем, која потиче са непознатог налазишта у Ритопеку, крај Београда,⁸⁶ а преостала два чини пар пронађен приликом истраживања некрополе крај цркве Светог Ахилија у Ариљу (сл. 8). Потичу из гроба приписаног хоризонту сахрањивања старијем од цркве коју је подигао краљ Драгутин (1276–1316).⁸⁷ На њима је јагода израђена од танког сребрног лима, на коме се уочавају трагови позлате. Састоји се из три дела. Средњи прстенасти део украшен је са четири низа гранула, са крупнијим гранулама на два средња низа. Два бочна, калотаста дела подељена су на три сегмента радијалним низовима ситних гранула, распоређеним такође у два реда. Гранулама збијеним између њих образовани су троугласти облици, од којих је средњи виши и при врху завршен са три грануле.

За примерке из Ариља већ је уочено да имају паралеле на простору Далмације. По типу оне би се тако могле прикључити бројној групи сродних наушница пронађених на наведеној

⁷⁹ Марјановић-Вујовић, *Распрострањеност наушница*, 103 (Пил); Берић, *Средњовековна некропола*, 112, Табла П/7 (Читлук); *Археолошко блато Косова и Метохије*, 704, кат. бр. 390 (Врбница); W. Radimsky, *Zwei bronzen aus Sarajina*, *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina* III, Wien 1985, 284–285 (Чаплина); *Ћремошник, нав. дело*, 245, Т. II/1, 4, 7 (Могорјело); *ista, Izvještaj o iskopavanjima*, 218, сл. 3 (Лисичићи).

⁸⁰ М. Гарашанин, Д. Гарашанин, *Ископавање шумула*, 35 (Бела Црква); Марјановић-Вујовић, *Распрострањеност наушница*, 104 (Шљивова и Црвица); М. Јanković, *Vanja kod Privoja – manastirski kompleks i nekropola*, *Arheološki pregled* 22, Beograd 1981, 119–122, Т. LXXIII, сл. 10 (Бања); Е. Зечевић, *Мраморје. Сивећици заједне Србије*, Београд 2005, 82 (Перућац); *Ћремошник, нав. дело*, 259–260, Т. IV/11–12 (Скелани и Витаљевићи). Три сребрне наушнице истог типа, пореклом из Толисавца код Крупња, налазе се у збирци Народног музеја у Београду (податак добијен љубазношћу мр С. Фидановског, кустоса збирке).

⁸¹ Jelovina, *Starohrvatske nekropole*, 97; *Ћремошник, нав. дело*, 245, 267; Miletić, *Nakit u Bosni i Hercegovini od kasne antike do najnovijeg doba*, katalog izložbe, Sarajevo 1963, 66–68.

⁸² V. Sokol, *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština od Jadrana do Save*, Zagreb 2006, 288–290; Filipce, *Srednjovjekovno groblje i naselje*, 129–131.

⁸³ Jakšić, *нав. дело*, 151, 156–158.

⁸⁴ Sokol, *нав. дело*, 289, са старијом литературом.

⁸⁵ Г. Марјановић-Вујовић, *Трњане, српска некропола (крај XI – почетак XIII века)*, Београд 1984, 86, сл. 182, Т. XXVII/1; *ista, Један средњовековни гроб из околине Пожареваца*, *Старинар XVIII/1967 (1968)* 219.

⁸⁶ Д. Милошевић, *Накит од XII до XV века из збирке Народног музеја*, Београд 1990, кат. бр. 279.

⁸⁷ М. Чанак-Медић, *Свешти Ахилије у Ариљу. Историја, архитектура и просторни склој манастира*, Београд 2002, 79, 81, сл. 48.

Топлице и Метохије на истоку, до долине Неретве на западу.⁷⁹ Најбројније су на простору данашње западне Србије и Подриња (сл. 7).⁸⁰

У старијој литератури нарискане наушнице пронађене на просторима западно од тока реке Дрине обично су биле датоване у период од IX до XI века, што је данас неприхватљиво.⁸¹ Наиме, новијим истраживањима исправно је указано на њихову појаву од позног XII века и употребу у наредном столећу,⁸² па чак и касније, током прве половине XIV века.⁸³ Колико нам је познато, на простору Хрватске једини пар наушница датован новцем потиче из Светог Јурја на Путаљу. Наиме, оне су тамо нађене заједно са тридентским денаром (1235–1255).⁸⁴ На другој страни, у источној Србији налази датовани новцем потврђују њихову употребу у последњим деценијама XII и првој половини XIII века.⁸⁵ Стога би горњу границу њиховог коришћења на овом простору могла представљати средина XIII века, будући да их за сада нема у поуздано датованим млађим целинама.

Међу наушницама пронађеним око цркве Пресвете Богородице крај Куршумлије особен налаз представља фрагментовани примерак са једном крупном, овалном јагодом, украшеном филиграном и гранулацијом (сл. 6/3). Такве наушнице су веома ретке на територији Србије. Према расположивој литератури, осим наведене куршумлијске, до сада су позната само још три примерка. Једном од њих припадала је фрагментована јагода, украшена филигранском жицом и емаљем, која потиче са непознатог налазишта у Ритопеку, крај Београда,⁸⁶ а преостала два чини пар пронађен приликом истраживања некрополе крај цркве Светог Ахилија у Ариљу (сл. 8). Потичу из гроба приписаног хоризонту сахрањивања старијем од цркве коју је подигао краљ Драгутин (1276–1316).⁸⁷ На њима је јагода израђена од танког сребрног лима, на коме се уочавају трагови позлате. Састоји се из три дела. Средњи прстенасти део украшен је са четири низа гранула, са крупнијим гранулама на два средња низа. Два бочна, калотаста дела подељена су на три сегмента радијалним низовима ситних гранула, распоређеним такође у два реда. Гранулама збијеним између њих образовани су троугласти облици, од којих је средњи виши и при врху завршен са три грануле.

За примерке из Ариља већ је уочено да имају паралеле на простору Далмације. По типу оне би се тако могле прикључити бројној групи сродних наушница пронађених на наведеној

⁷⁹ Марјановић-Вујовић, *Распрострањеност наушница*, 103 (Пил); Берић, *Средњовековна некропола*, 112, Табла П/7 (Читлук); *Археолошко блато Косова и Метохије*, 704, кат. бр. 390 (Врбница); W. Radimsky, *Zwei bronzen aus Sarajina*, *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina* III, Wien 1985, 284–285 (Чаплина); *Ћремошник, нав. дело*, 245, Т. II/1, 4, 7 (Могорјело); *ista, Izvještaj o iskopavanjima*, 218, сл. 3 (Лисичићи).

⁸⁰ М. Гарашанин, Д. Гарашанин, *Ископавање шумула*, 35 (Бела Црква); Марјановић-Вујовић, *Распрострањеност наушница*, 104 (Шљивова и Црвица); М. Janković, *Vanja kod Privoja – manastirski kompleks i nekropola*, *Arheološki pregled* 22, Beograd 1981, 119–122, Т. LXXIII, сл. 10 (Бања); Е. Зечевић, *Мраморје. Сивећици заједне Србије*, Београд 2005, 82 (Перућац); *Ћремошник, нав. дело*, 259–260, Т. IV/11–12 (Скелани и Витаљевићи). Три сребрне наушнице истог типа, пореклом из Толисавца код Крупња, налазе се у збирци Народног музеја у Београду (податак добијен љубазношћу мр С. Фидановског, кустоса збирке).

⁸¹ Jelovina, *Starohrvatske nekropole*, 97; *Ћремошник, нав. дело*, 245, 267; Miletić, *Nakit u Bosni i Hercegovini od kasne antike do najnovijeg doba*, katalog izložbe, Sarajevo 1963, 66–68.

⁸² V. Sokol, *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština od Jadrana do Save*, Zagreb 2006, 288–290; Filipić, *Srednjovjekovno groblje i naselje*, 129–131.

⁸³ Jakšić, *нав. дело*, 151, 156–158.

⁸⁴ Sokol, *нав. дело*, 289, са старијом литературом.

⁸⁵ Г. Марјановић-Вујовић, *Трњане, српска некропола (крај XI – почетак XIII века)*, Београд 1984, 86, сл. 182, Т. XXVII/1; *ista, Један средњовековни гроб из околине Пожаревца*, *Старинар XVIII/1967 (1968)* 219.

⁸⁶ Д. Милошевић, *Накит од XII до XV века из збирке Народног музеја*, Београд 1990, кат. бр. 279.

⁸⁷ М. Чанак-Медић, *Свешти Ахилије у Ариљу. Историја, архитектура и просторни склој манастира*, Београд 2002, 79, 81, сл. 48.

Т. XLIII Арханѣо Гаврило, детаљ, Студеница, линета западног портала Богородице Добротворке
(између 1186. и 1196. г.)

Т. XLIV Наушница, сребро (XII почетак XIII в.), Хумска Чука, Ниш, Народни музеј Београд, инв. бр. 1697

територији.⁸⁸ У областима којима је владао Стефан Немања најближе аналогије налазимо на простору долине Неретве.⁸⁹ Примерци из Ариља, Ритопека и Куршумлије представљају тако најисточније пронађене налазе наушница тог типа. Овакве наушнице познате су у највећем броју са простора између токова реке Зрмање и Цетине, где су издвојене као карактеристичне за хоризонт некропола на редове са хришћанским начином сахрањивања, те углавном датоване у раздобље од средине IX до прве половине XI века,⁹⁰ или нешто уже у X век и најкасније у прелаз у наредно столеће.⁹¹ Међутим, на основу истраживања некропола на Беговачи у Биљану Доњем, недалеко од Задра, као и око цркве Светог Спаса на Врелу Цетине, уочена је и њихова познија појава на истом подручју. Тако су на Беговачи издвојене као типични гробни инвентар XII–XIII столећа,⁹² док су на гробљу око цркве Светог Спаса на Врелу Цетине приписане фази сахрањивања која је претходила позносредњовековном хоризонту сахрана.⁹³ Завршетак сахрањивања у тој фази трајања некрополе одређен је најраније у средину XIII века, али почетак није поуздано установљен.⁹⁴

За датовање примерака са територије Србије закључци се за сада могу изводити само на основу оквирних запажања о почетку и трајању сахрањивања у некрополама са којих потичу. Најстарији налаз на некрополи у Ариљу представља помињана бронзана наруквица, сачињена од четвороструко уплетене бронзане жице, која се може датовати у раздобље XII и прве половине XIII века.⁹⁵ Исти временски оквир предложен је и за најстарије гробове око цркве Пресвете Богородице крај Куршумлије. На основу оваквог датовања дошло се и до закључка да се на нашем тлу појава наушница са великом овалном јагодом за сада не може одредити раније од XII века.⁹⁶

Међу гробним налазима из околине Куршумлије за тему овог рада пажње вредна јесте и једна фрагментована наушница, од које се очувала само карика са три навоја филигранске жице. Њена петља за закопчавање обликована је у виду латиничног слова „S“ (сл. 6/4). Она је пронађена испод једног гроба, откривеног са јужне стране цркве, на месту где нису уочене кости претходно сахрањених покојника. Наушница је израђена од сребра и приписана тзв. кијевском типу, чију главну карактеристику представљају три једнаке јагоде, симетрично распоређене на доњој половини карике.⁹⁷

Иако је за ову наушницу предложено датовање у XIV столеће, изгледа да би се она могла прибројати групи чија се појава на овде разматраном простору може констатовати и нешто раније. Наиме, наушнице тог типа пронађене су на истим некрополама, заједно са оним друге врсте и типа, већ разматраним на претходним страницама. Распрострањене су у западним деловима Балканског полуострва, а најбројније на простору Далмације и њеног

⁸⁸ Радичевић, *Прилози истраживању*, 298–300, сл. 3.

⁸⁹ Čremošnik, *nav. дело*, 243, Tab. I/1–2, 4–5 (Могорјело); Anđelić, *Kasnoantička bazilika u Cimu*, 204, T. XIV/7 (Цим).

⁹⁰ M. Petrinec, *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području srednjovekovne hrvatske države*, Split 2009, 208–212.

⁹¹ Sokol, *nav. дело*, 243–247.

⁹² N. Jakšić, *Crkve na Begovači i problem starohrvatskih nekropola*, Diadora 11 (Zadar 1989) 423–433, T. II–IV.

⁹³ Jakšić, *Kasnosrednjovjekovno groblje*, 151–152.

⁹⁴ Ранији слој средњовековних гробова око цркве Светог Спаса на Врелу Цетине карактеришу налази који се обично датују у X–XI век. Међутим, Н. Јакшић истиче да ће тако уско датовање „*biti teško održivo*“ будући да се ради о накиту који је био у употреби у XI и XII веку, те и нешто касније. Уп. Jakšić, *Kasnosrednjovjekovno groblje*, 169. М. Петринец се касније сложила да су на овој некрополи наушнице са једном јагодом припадале најстаријим гробовима, уништеним или оштећеним каснијим укопавањем, али је почетак сахрањивања одредила на прелаз X у XI век или прве деценије XI века. Уп. Petrinec, *Groblja od 8. do 11. stoljeća*, 211.

⁹⁵ Види напомене 74 и 75.

⁹⁶ Зечевић, *Накит из цркве Св. Богородице*, 20, 34–37, T. 8/9.

⁹⁷ *Исто*, 20–21.

зимо само међу примерцима из Бушког блата и Лиштана крај Ливна и на некрополи у селу Бошњаци крај Жупање. На некрополи у Бушком блату и Бошњацима пронађене су сребрне наушнице, док су примерци из Лиштана израђени од бронзе.¹⁰⁹

На територији коју је обухватала држава Стефана Немање и његових наследника сасвим особену варијанту тројагодних наушница представљају оне за сада познате само из околине Крагујевца. Тако је на једном од гробова у Добрачи пронађен пар наушница (сл. 10/3–4), док је из Поскурице познат случајан налаз (сл. 10/5).¹¹⁰ Њих карактеришу ажуриране јагоде између којих се налазе намотаји филигранске жице, као и по једно гранулирано коленце. Полулопте шупљих јагода обликоване су од лучно савијене жице са гранулама уметнутим у лукове.

Будући да нема примерака који би према контексту налаза били поуздано хронолошки одређени, питање прецизног датовања овде приказаних варијанти тројагодних наушница остаје још увек отворено. Новији осврти на питање наушница са три лоптасте глатке јагоде, те њихово опредељење у XI столеће у рецентној научној литератури објављеној у Хрватској, остали су, чини се, без убедљиве аргументације.¹¹¹ Наиме, налази оваквих наушница са простора Далмације, који су поуздано датовани новцем, потврђују интензивну употребу разноврсних варијанти тројагодних наушница у XIV–XV веку.¹¹² Најраније примерке датоване новцем представљају наушнице из Бискупије код Книна, Личког Лешћа Доњег и Галовца код Задра. Тако је једна наушница из Бискупије код Книна нађена заједно с новцем млетачкога дужда Орија Малипјера (1178–1192). Но, за овај новац сматра се да је у гроб доспео читаво столеће касније.¹¹³ Друга наушница је пронађена са новчићем Пјетра Граденига (1289–1311). Тројагодна наушница из Личког Лешћа Доњег нађена је са оштећеним новчићем, чије ковање је опредељено пре 1200. године,¹¹⁴ док је у Галовцу код Задра пронађен пар наушница заједно са новчићем млетачкога дужда Ђованија Дандола (1280–1289).¹¹⁵

С друге стране, налази из северних делова Хрватске показују да се ту тројагодне наушнице проналазе заједно са накитом типичним за дјелобрдску културу, као и са другим тзв. филигранским накитом. Ради се пре свега о наушницама са три коленца, те наросканим наушницама, о којима је напред већ било говора. Због тога се и оне оквирно датују у XII и XIII столеће.¹¹⁶

Већина тројагодних наушница са простора Босне и Херцеговине није индикативна за датовање, будући да оне представљају налазе без поузданог контекста. Но, за одређивање времена њихове појаве на овом простору значајни су налази из средњовековних гробова

¹⁰⁹ N. Miletić, *Izveštaj o iskopavanjima srednjovekovnih nekropola u Buškom blatu*, GZM 37 (Sarajevo 1982) 133, T. XV, 37; T. XVI, 37; M. Marić, *Prilog poznavanju i datiranju trojagodnih naušnica s osvrtom na područje Livanjskog polja*, SP III/36 (Split 2009) 204–205, sl. 5 a–b; S. Ercegović, *Istraživanje srednjovekovne nekropole u Bošnjacima*, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu III, 3 (Zagreb 1961) T. VI/4–5, VIII/1–1a.

¹¹⁰ И. Ђуровић, *Средњовековни накит из збирки Народног музеја у Крагујевцу*, Крагујевац 2012, 34–35, кат. бр. 26–27, са старијом литературом.

¹¹¹ В. Сокол издвојио је овакав тип наушница као посебну групу XI века. Уп. Sokol, *nav. delo*, 265, br. 21, karta 21. М. Петринец их је придрожала у групу тројагодних наушница датованих у крај X и XI столеће, мада је очигледно да својим општим изгледом и начином причвршћивања битно одуарају од осталих наушница у овој групи, особених по водоравно постављеним овалним или биконичним јагодама. Уп. М. Petrinec, *Groblja od 8. do 11. stoljeća*, 223–224.

¹¹² А. Питеша, *Istraživanje srednjovekovnih lokaliteta kod crkve sv. Nikole u Dolu i sv. Marije u Poselju (Velom Selu) na otoku Visu*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 98 (Split 2005) 227–228, са старијом литературом.

¹¹³ N. Jakšić, *Naušnice sa tri jagode u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu*, PPUĐ 23 (Split 1983) 69, билж. 107.

¹¹⁴ S. Ercegović, *Istraživanja u Gackom polju i rasprostranjenost starohrvatskih naušnica izvan dalmatinske Hrvatske*, SP, III, ser. sv. 7 (Zagreb 1960) 247.

¹¹⁵ J. Belošević, *Osvrt na rezultate istraživanja lokaliteta Crkvina u selu Galovcu kod Zadra u 1989. godini*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, sv. 29 (16), 1989/90 (1990) 231–239.

¹¹⁶ Filipić, *Prilog poznavanju*, 564–565.

секундарно укопаваних у праисторијске тумуле на Гласиначкој висоравни. У једном гробу у Сјеверском пронађена је тројагодна наушница са само једном делимично очуваном јагодом, за коју није сасвим јасно да ли је била украшена густо распоређеним гранулама или псеудогранулама.¹¹⁷ У истом гробу, са друге стране лобање, нађена је наушница са двоструко гранулираним коленцем. Она припада групи наушница о којима је напред већ било речи, а која се може датовати најпре у раздобље XII и прве половине XIII века.¹¹⁸ Слично је и са паром тројагодних наушница које су, заједно са тзв. „S“ наушницом, пронађене у гробу из Осова. Наведени пример тзв. „S“ наушнице има облик отворене карике са једним равно за-сеченим крајем, а супротним тракасто раскуцаним и обликованим у виду латиничног слова „S“.¹¹⁹ За наведени примерак наушница аналогije се географски најближе могу наћи међу примерцима пронађеним у долини Западне Мораве.¹²⁰ Такве карике су заступљене у некрополама на територији данашње Србије, но њихова бројност и хронолошко опредељење разликују се у појединим областима. Оне су тако најбројније у Војводини, где се датују од XI до прве половине XIII века.¹²¹ Раздобље XII и прве половине XIII века време је, међутим, њихове употребе у доњем српском Подунављу, па и у областима јужно од Саве и Дунава, где су до сада забележене у прилично малом броју.¹²² На наведеном простору спорадично су забележене и у каснијим столећима, али у нешто другачијој варијанти, са „S“ завршетком обликованим у виду петље за закопчавање карике.¹²³

На подручју данашње Србије наушнице са три једнаке јагоде хронолошки се углавном опредељују у раздобље XII–XIV века.¹²⁴ Тако најстарије поуздано датоване примерке представља пар наушница из села Дупљаје, на југу српског Баната. Оне су пронађене у оквиру оставе новца и накита, закопане у време монголске најезде 1241. године.¹²⁵ Прецизно датоване примерке из источних делова Балкана представља пар наушница из гроба у Ђадову у Бугарској. Време настанка насеља и пратеће некрополе опредељено је у средину XI века, док је сахрањивање на некрополи трајало најдуже до краја XII века, односно до проласка учесника Трећег крсташког похода, током кога је насеље дефинитивно запустело.¹²⁶

Закључци о приказаним примерцима могу се изводити на основу запажања о трајању сахрањивања у некрополама из којих потичу, као и на основу других са њима пронађених предмета у истим гробовима. Тако су наушнице из Мрчајеваца приписане старијем хоризонту некрополе, који је датован у период XII–XIII века.¹²⁷ Истом времену приписане су и наушнице из Ниша и Горњег Ласца.¹²⁸ Наушница са локалитета Конопљаре код Крушевца

¹¹⁷ Miletić, *Srednjovekovni grobovi*, 217–218, T. I/3.

¹¹⁸ Види нап. 18–23.

¹¹⁹ За јагоде се наводи да су „*bile radjene u tehnicu prolamanja*“, в. Ćremošnik, *nav. delo*, 262–263, sl. 41–42.

¹²⁰ Радичевић, *Средњовековна некропола*, 31–32, sl. 4/1–2, са старијом литературом.

¹²¹ Н. Станојев, *Некрополе X–XV века у Војводини*, Нови Сад 1989, 132; Ј. Ђорђевић, В. Ђорђевић, *Омољница, средњовековна црква и некропола. Резултати археолошких истраживања 2005–2006*, каталог изложбе, Панчево 2007, 30–31, 39, 42–43, 45–46.

¹²² Марјановић-Вујовић, *Трњане*, 80. У гробу бр. 239 заједно са новцем Манојла I Комнина (1143–1180).

¹²³ Д. Премовић-Алексић, *Найреље – остаци средњовековне цркве и некрополе*, НЗ 12 (Нови Пазар 1988) 33, T. II, 1; В. Јовановић, Д. Милић, С. Ерцеговић-Павловић, *Некрополе средњовековној Триовишња*, НЗ 12 (Нови Пазар 1990) 30, T. I/1.

¹²⁴ Vikić, *nav. delo*, 70–72; Радичевић, *Прилози проучавању*, 304–306.

¹²⁵ М. Вуксан, *Средњовековна остатак сребрне новца и накита из Дупљаје*, Српско археолошко друштво, XXX годишњи скуп и 125 година постојања, Зајечар, 5–7. јун 2008. Програми, извештаји, информације и апстракт, ур. Б. Анђелковић, Београд 2008, 91; D. Radičević, *Medieval Fortification in Dupljaja near Bela Crkva (Southern Banat)*, *Studia Universitatis Cibensis, Series Historica*, X (Sibiu 2013) 85–98.

¹²⁶ Borisov, *Djadovo*, 378–379.

¹²⁷ Радичевић, *Средњовековно српско гробље*, 100, 104.

¹²⁸ Трајање сахрањивања на некрополи око цркве Светог Пантелејмона одређују бројни налази новца. Они су опредељени у XII и прву половину XIII века, уп. В. Црноглавац и Т. Чершков, *Истраживања средњове-*

откривена је у гробу заједно са тзв. наросканом наушницом. На основу ње она би тако могла бити оквирно датована у раздобље друге половине XII и прве половине XIII века.¹²⁹ Слично је и са наушницама из Добраче. Наиме, оне су приликом публиковања хронолошки оквирно опредељене у период XIII–XIV века, да би потом у каснијем осврту њихово датовање било померено у XII–XIII век.¹³⁰ За датовање варијанте наушница са јагодама и гранулираним коленцима индикативне су аналогије у начину израде јагода на оним пронађеним на некрополи у Трњану код Пожаревца, која се према налазима новца поуздано датује у XII и прве деценије XIII века.¹³¹ У истом гробу у Добрачи са наведеним наушницама нађен је и пуноливени прстен, са равном плочастом главом на којој је урезана схематизована представа анђела.¹³² О оваквом прстењу напред је већ било речи. Наиме, како се оно такође сматра типичним за раздобље XII–XIII века,¹³³ то и наушнице из истог гроба ставља у наведени хронолошки оквир.

*

Давно је већ уочено да је средњовековни накит у српској средини имао особени пут развоја, са специфичностима и карактеристикама које је наметало тадашње друштво. Наиме, он се развијао под условима које су диктирали економски просперитет и култура средине за коју је био везан. Економски просперитет је условљавао бржи и интензивнији развој, док је култура средине усклађивала уметничка струјања, која су се на првом месту огледала у скупоценим творевинама. Обе компоненте су тако утицале да се временом уобличи накит који ће већ у другој половини XIII века дубровачки извори именовати као српски.¹³⁴

На претходним страницама издвојене су врсте и типови накита који је чинио саставни део ношње најширих друштвених слојева у време постепеног осамостаљења, јачања и територијалног ширења српске државе током друге половине XII века и прве половине наредног столећа. Намеће се питање колико се у овој фази развоја накита може говорити о његовим специфичностима на српском простору у односу на тенденције општег стила епохе.

Прегледом накита на разматраној територији, као и увидом у истовремени накит у околним областима, запажају се извесне регионалне специфичности и разлике у врстама и типовима накита који се носио у западним у односу на оне у источном областима државе Стефана Немање. Као пример наводимо различиту распрострањеност издвојених варијанти наушница са гранулираним коленцима, као и различитих варијанти наушница са јагодама, те потпуни изостанак наруквица међу врстама накита у западним областима. Остаје, међутим, отворено питање да ли ће се ове регионалне разлике одржати и када се број систематски истражених некропола на западу изједначи или приближи броју истражених некропола у источном делу посматраног простора.

Према расположивим подацима, може се ипак сматрати да су разлике у одабирању накита настале као последица географске подвојености, која се подударала и са различитим политичким развојем, али и другачијим културним утицајима који су допирали до ових

ковне некрополе Св. Пантелејмон у Нишу 2002–2007, ЗРNM 20 (Ниш 2011) 134–135. В. Бикић предложила је нешто старије датовање тројагодних наушница са ове некрополе, тј. у време прелаза из XI у XII век. Уп. V. Vikić, *nav. delo*, 71.

¹²⁹ О датовању наросканих наушница види напомене 77–85.

¹³⁰ М. Гарашанин, Д. Гарашанин, *нав. дело*, 119; Ђуровић, *нав. дело*, 33–35.

¹³¹ Марјановић-Вујовић, *Трњане*, 85, сл. 180, Табла XI (гроб бр. 149); 103–104 (о налазима новца).

¹³² М. Гарашанин, Д. Гарашанин, *нав. дело*, сл. 14/е; Ђуровић, *нав. дело*, 84–86, 110, сл. 10.

¹³³ Види напомене 46 и 47.

¹³⁴ Б. Радојковић, *Накит код Срба од XII до краја XVIII века*, Београд 1969, 68–69.

области.¹³⁵ Очигледне су разлике између територија које је обухватала средњовековна Србија преднемањићког доба и оних области на истоку и југу које су, на рачун Византије, трајно прикључене српској држави у доба Стефана Немање и Стефана Прввенчаног. Наиме, накит из области на истоку и југу показује да је у потпуности припадао кругу византијске провинцијалне културе, чијем стварању је великим делом доприносило и домаће становништво. С друге стране, стални импулси византијске уметности допирали су без сумње и на матично српско тло, по свој прилици првенствено преко градова на источној обали Јадрана.

Тако се на накиту који је био у широкој употреби у српској средњовековној средини у доба Стефана Немање и његових првих наследника очевидно мешају утицаји и истока и запада. Но, њега очигледно карактерише и одређени локални колорит. Стога се поставља питање у којој је мери овај накит творевина домаће средине, а у којој импорт настао изван граница тадашње српске државе. Тако се, примера ради, наушнице са гранулираним коленцима затворене карике особеног начина закопчавања, наушнице на којима се јагода комбинује са бочним коленцима, нароскане наушнице и неке од варијанти тројагодних наушница, иако се ради о врстама и типовима познатим и у суседним областима, ипак концентришу управо на посматраном подручју. За скуповени златан и сребрни накит обично се сматра да је импортован из Византије или Приморја. Њега су несумњиво носили припадници највишег слоја, који су имали економске могућности да до њега дођу. С друге стране, накит који представља примитивније копије скуповеног накита обично је приписиван локалној производњи.¹³⁶ Међутим, иако писани извори о томе ништа не говоре, а археолошки трагови мајстора и радионица на терену још увек нису откривени, локалне карактеристике присутне у производњи накита на простору државе Стефана Немање ипак омогућавају да донекле проширимо постојећу дефиницију домаћег златарства. Развој тог златарства у потоњем столећу, обележеном већом политичком сигурношћу, стварањем краљевства и самосталне црквене организације, али и развојем занатства, те свеукупним побољшањем економске моћи, довешће до формирања карактеристичног стила накита који ће у писаним изворима остати забележен као српски.

¹³⁵ Г. Марјановић-Вујовић, *Накит средњовековних некропола у Србији од IX до краја XII века*, Накит на тлу Србије, каталог изложбе, Београд 1982, 12–13.

¹³⁶ Радојковић, *нав. дело*, 54–55.

METAL JEWELRY OF THE XII AND XIII CENTURIES IN NEMANJA'S REALM

Dejan Radičević · Dejan Crnčević

Information contained in hagiographies of St. Simeon and St. Sava defines precisely the realm of Nemanja and his heir apparent, Stefan the First-Crowned. This paper purports to offer a review of the jewelry that can be regarded as characteristic of their time and their realm. We focused on the jewelry that can be understood as a product of small crafts for lower social strata. The bulk of these artifacts came from graves, either archaeologically excavated necropolises or accidental finds that indicate their existence. As the space limitation excludes a detailed analysis of the overall material from all localities, we gave priority to the ones that can be related to Stefan Nemanja's time.

We isolated the kinds and types of jewelry that formed part and parcel of the costumes of the widest social strata in the time of the gradual emancipation, strengthening and territorial expansion of the Serbian state in the 1150–1250 period. This phase of development of jewelry opens a question of the degree of its specificity in Serbian lands, i.e. the degree to which it expresses a general style of the epoch or reflects the local situation and its specificities.

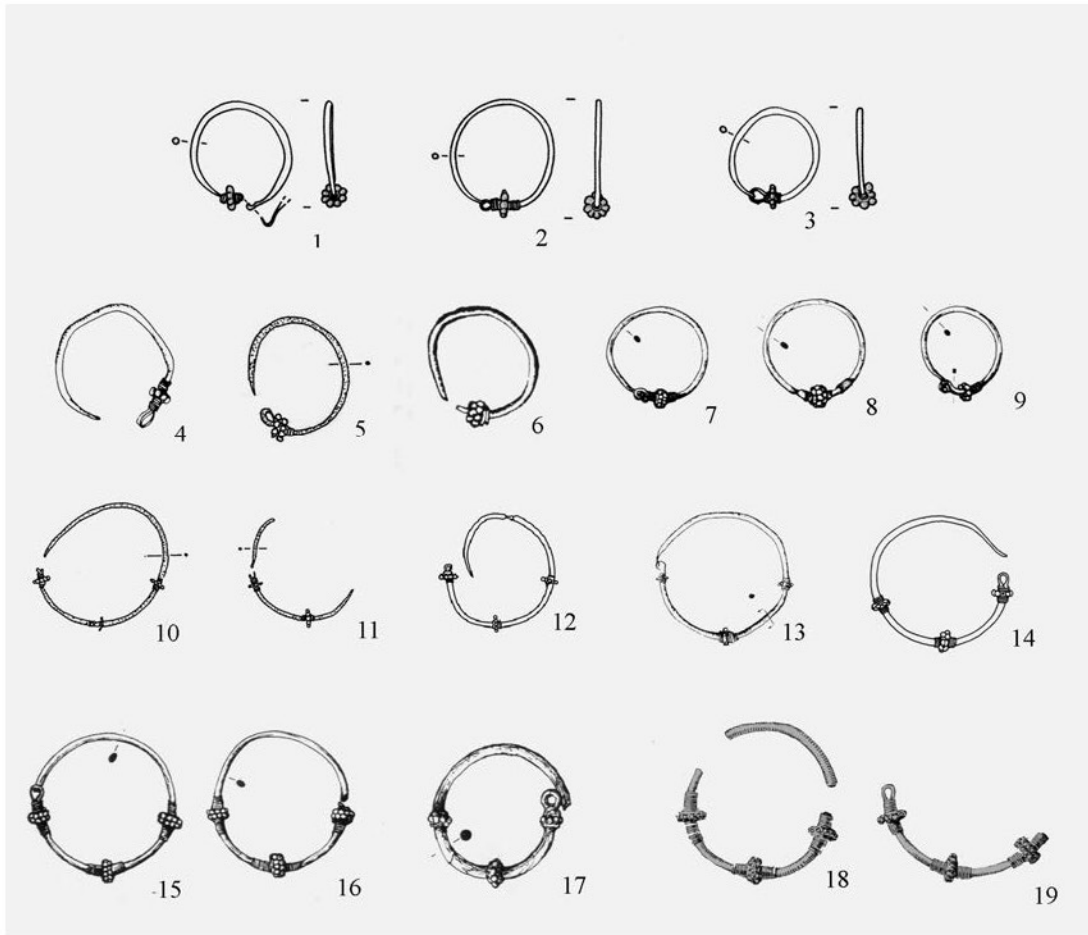
Our review of the jewelry in the territory under scrutiny, as well as analysis of the contemporary jewelry in the surrounding areas, revealed certain regional specificities that differentiate the kinds and types of the jewelry worn in the western part of Nemanja's state from the one in its eastern part. We have illustrated this with a different diffusion of particular variants of earring with granulated astragals, different variants of earrings with strawberries, or a complete absence of bracelets to the west of today's West Serbia. We cannot say whether this difference will subsist when the number of the systematically explored necropolises in the western part gets equal or close to the number of the ones in the eastern part.

On the basis of modest information we dispose of, it can be argued that the differences of the jewellery were created by geographical separation that coincided with a different political development, but also with different cultural currents on the border between western and eastern influences. They are obvious between the territories of pre-Nemanjić Serbia and those eastern and southern regions that, in the times of Stefan Nemanja and Stefan the First-Crowned, were permanently included into Serbian state at the expense of the Byzantine empire. The jewellery from the latter demonstrates that they had completely belonged to the Byzantine provincial culture, to the creation of which the domestic population had largely contributed as well. On the other hand, there is no doubt that the local Serbian soil as well was exposed to permanent influences of Byzantine art, most probably via cities on the Eastern Adriatic shore in the first place.

The jewelry that was widely used in the Serbian environment reveals a mixture of eastern and western influences, but also a certain local color, which opens the question of how much it is a local creation or an import. For example, earring with granulated astragals, hoops with loop-hook attachment solutions, earrings with a strawberry combined with lateral astragals, barbed earrings and some variants of three-strawberry earrings, are still concentrated in this area, although these are the kinds and types also known in the surrounding areas. It is usually believed that the precious gold and silver jewelry was imported from the Byzantine Empire or from the Adriatic coast. It was worn by the members of the uppermost stratum who could afford it. On the other hand, local production was seen as the source of some more primitive copies of the luxurious jewelry. However, local characteristics, present in the production of jewelry in Nemanja's realm, seem to justify a partial enlargement of the existing definition of domestic goldsmithing, although written sources offer no mention of it while archaeological traces of masters and workshops in the field are still missing. The development of that goldsmithing in the following century, marked by the creation of a kingdom and of an independent church, but also by political stability, amelioration of economic conditions and development of artisanship, led to the formation of a characteristic style of jewelry that, already in the second half of the XIII century, was recorded in written sources as specifically Serbian.

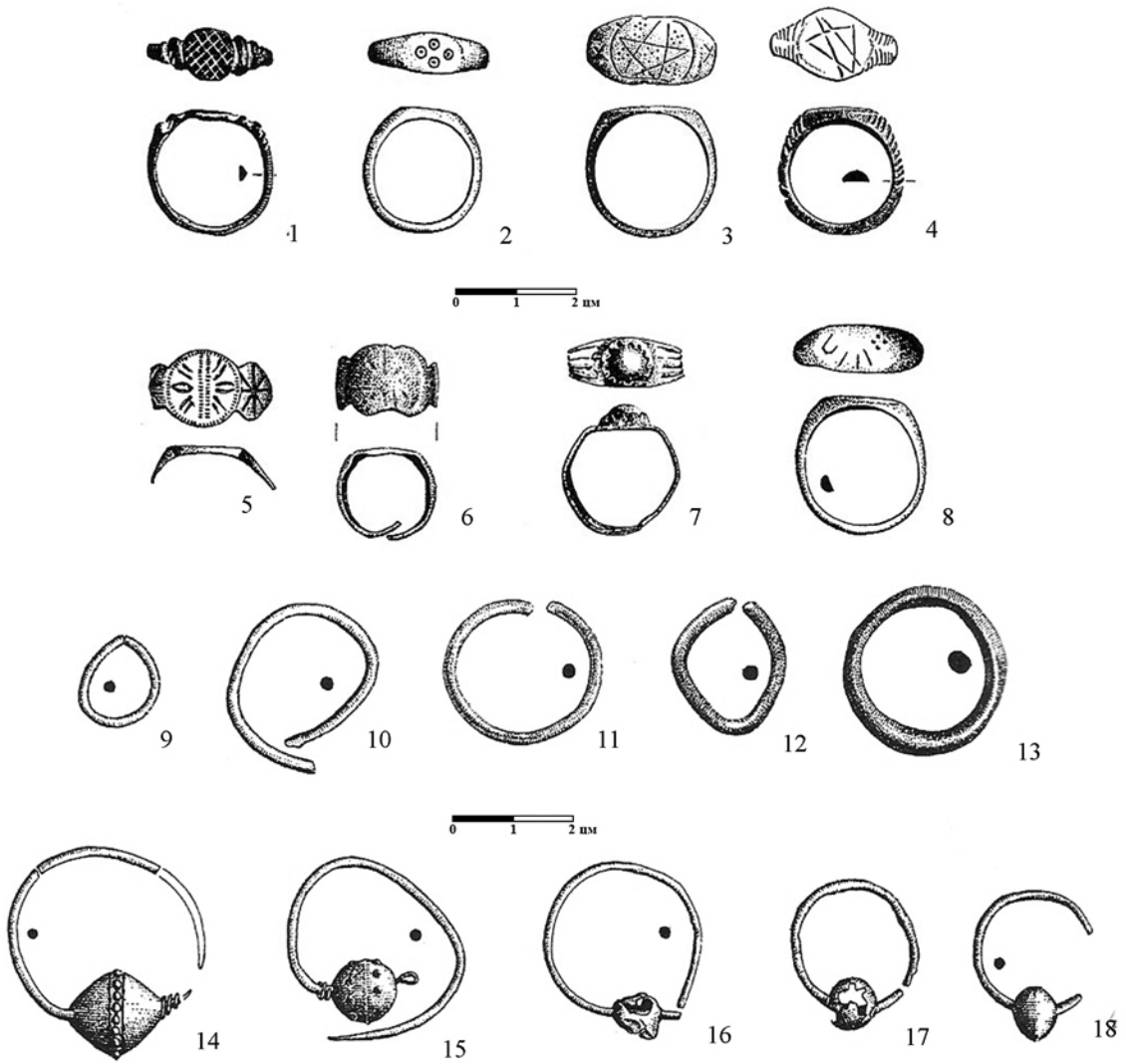
Сл. 1. Накит са Груде Бољевића у Подгорици

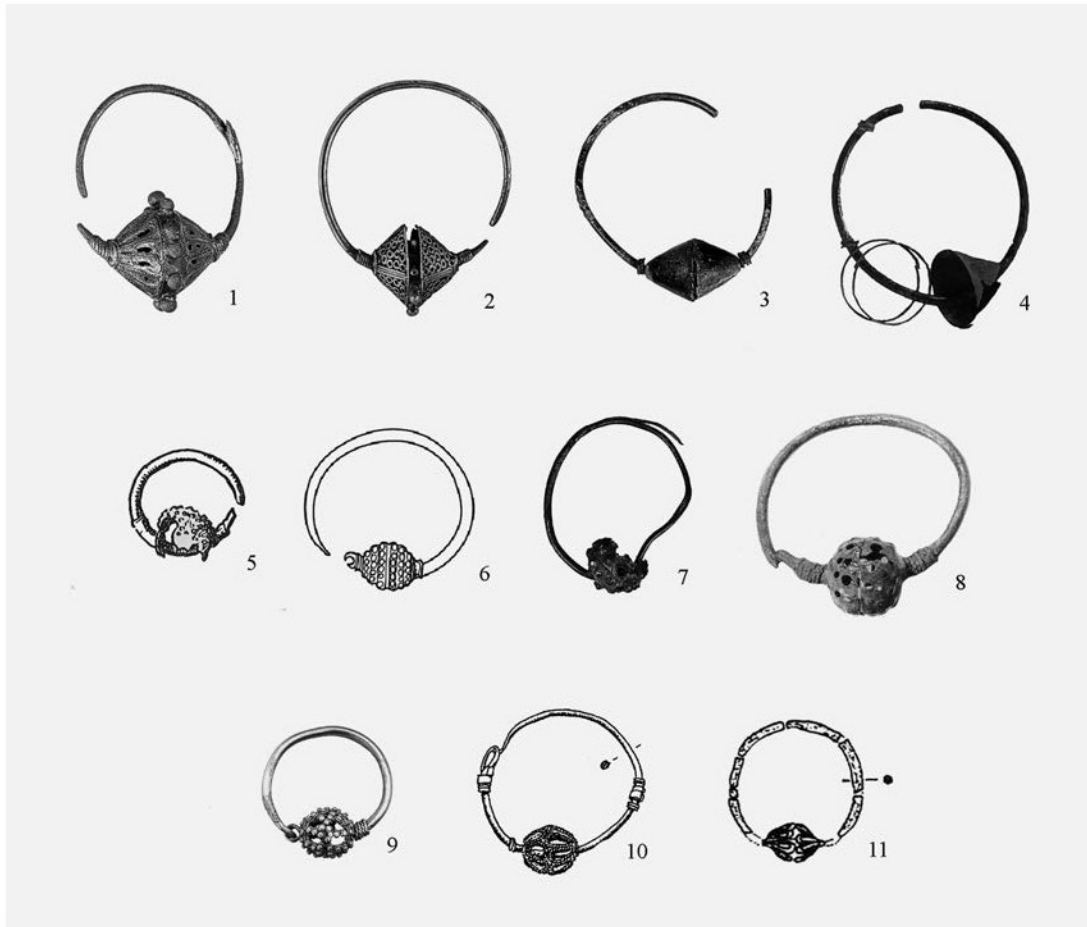
Сл. 2. Наушнице са гранулираним коленима: 1–3. Подгорица, 4. Мачванска Митровица, 5. Мрчајевци, 6. Горњи Бродац, 7–9. Цим, 10–11. Мрчајевци 12. Чукојевац, 13. Читлук, 14. Трњане, 15–17. Цим, 18–19. Лисичићи

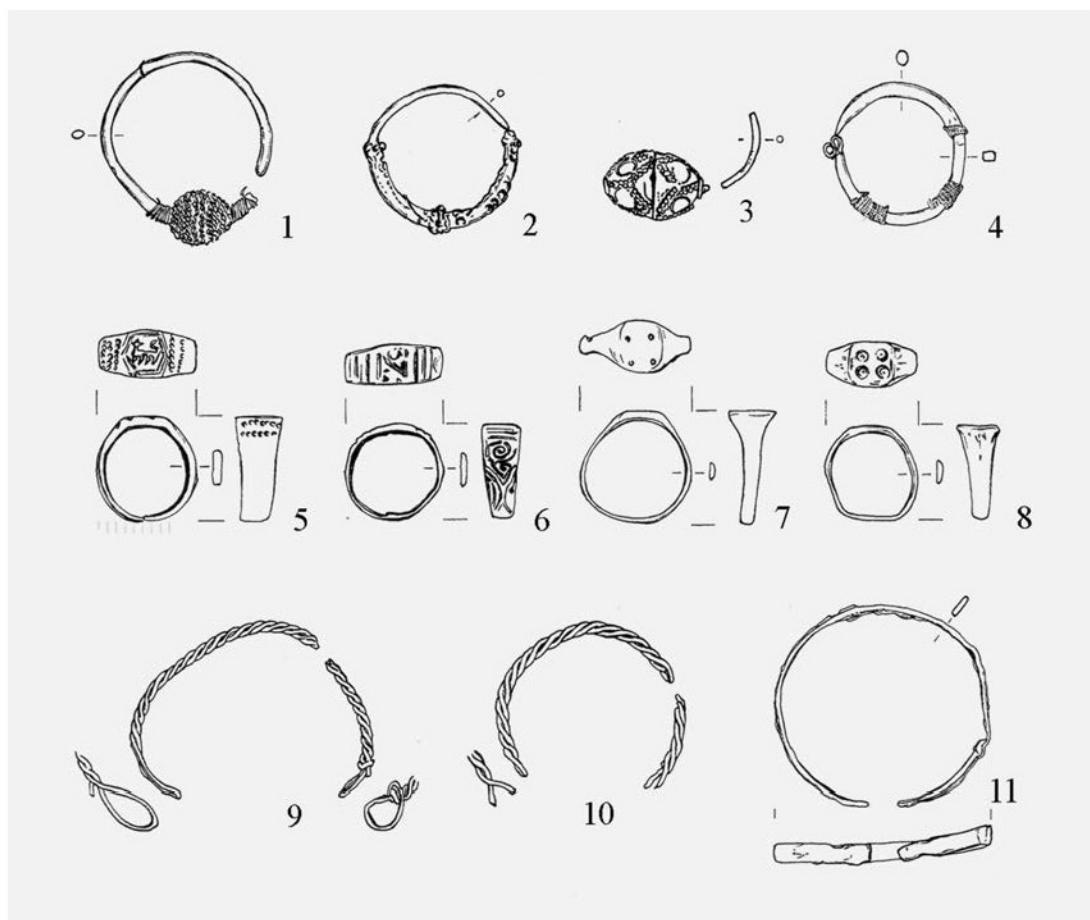
Сл. 3. Наушнице са јагодом и бочним коленцима: 1-2. Подгорица, 3. Трњане, 4. Мрчајевци, 5. Коловрат, 6. Ратина, 7. Поповац, 8. Станичење

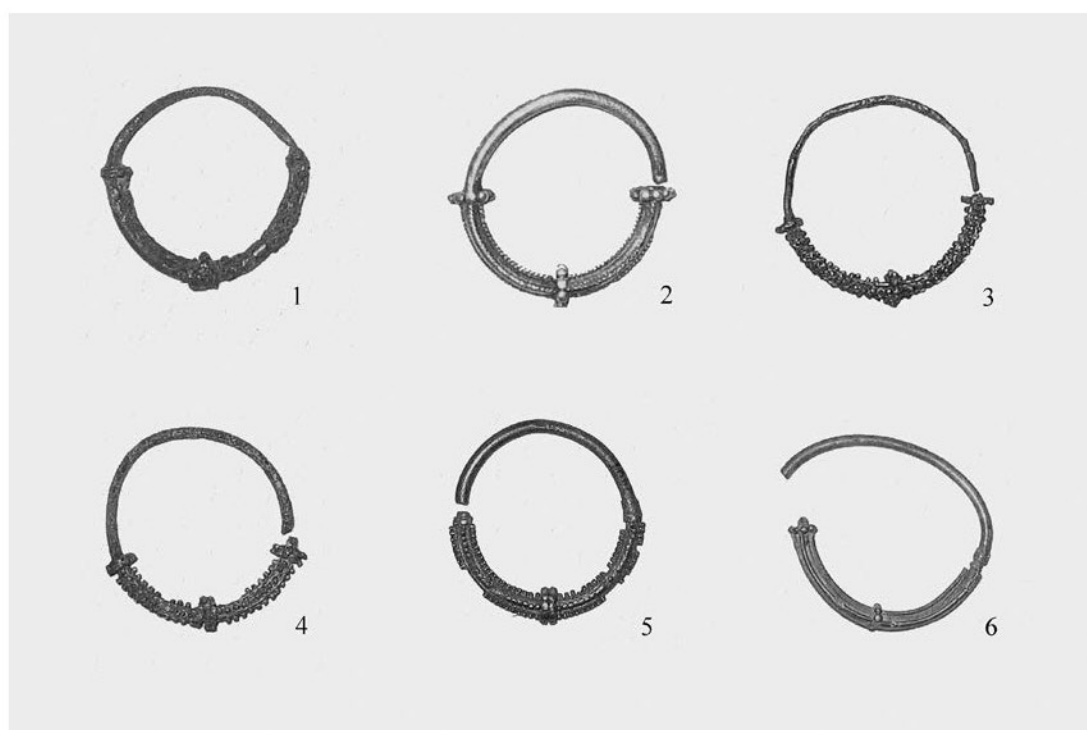
Сл. 4. Градина (тврђава Рас) и Пазариште, метални накит

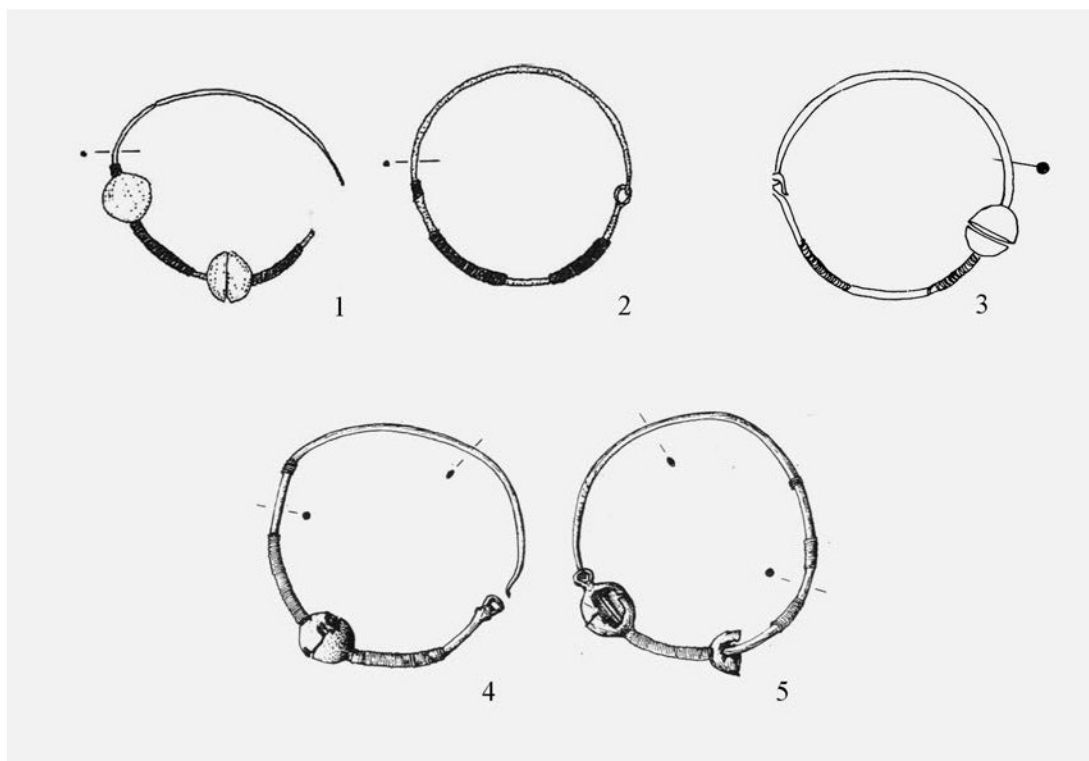
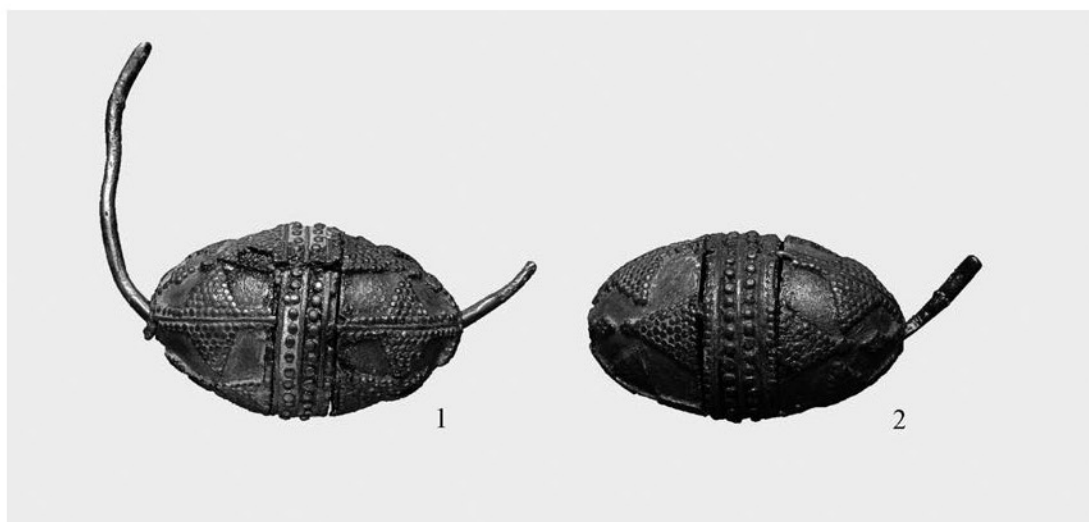
Сл. 5. Наушнице са једном јагодом: 1. Коњуша, 2. Хум, 3. Кобиљка, 4. Врбница, 5. Бела Црква, 6. Чукојевац, 7. Добрача, 8. Врбница, 9. Коловрат, 10. Велекинце, 11. Мрчајевци

Сл. 6. Света Богородица код Куршумлије, накит из гробова

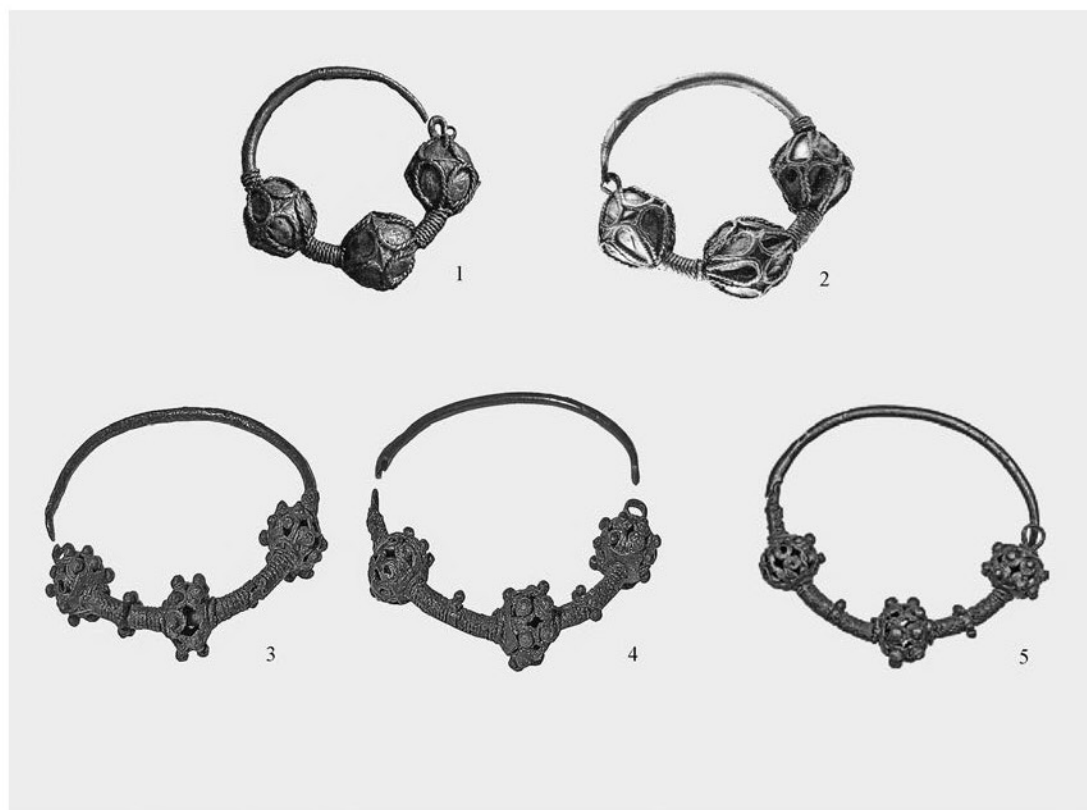

Сл. 7. Нароскане наушнице: 1, Куршумлија, 2-3. Бела Црква, 4. Шљивова, 5. Црвица, 6. Толисавац

Сл. 8. Наушнице из Ариља

Сл. 9. Наушнице са три јагоде: 1–2. Мрчајевци, 3. Радоиња, 4–5. Цим

Сл. 10. Наушнице са три јагоде, 1. Ниш, 2. Горњи Лазац. 3-4. Добрача, 5. Поскурица

СТЕФАН НЕМАЊА – ПРЕПОДОБНИ СИМЕОН МИРОТОЧИВИ
ЗБОРНИК РАДОВА

Издавачи

Институт за историју уметности, Филозофски факултет
Чика Љубина 18–20
Београд
e-mail: instiu@f.bg.ac.rs

Митрополија црногорско-приморска
Цетињски манастир, Медовина 6б, Цетиње
e-mail: mitropolija.cetinje@gmail.com

Епархија будимљанско-никшићка
Манастир Ђурђеви ступови, Беране
e-mail: info@eparhija.me

Институт за српски језик САНУ
Београд, Кнез Михаилова 36/Г
e-mail: isj@isj.sanu.ac.rs

За издаваче

Проф. др Војислав Јелић, декан Филозофског факултета у Београду
Њ. в. митрополит црногорско-приморски, господин Амфилохије
Њ. п. епископ будимљанско-никшићки, господин Јоаникије
Др Јасна Влајић-Поповић, директор Института за српски језик САНУ

Техничко уређење
МИРОСЛАВ ЛАЗИЋ
МИЛАН РАДУЈКО

Ликовно-графичка опрема и обрада ликовних прилога
МИРОСЛАВ ЛАЗИЋ

Идејно решење за омотницу
МИРОСЛАВ ЛАЗИЋ
МИЛАН РАДУЈКО

Лектура и коректура
НАТАША ВУЛОВИЋ
ЈАДРАНКА МАЖИБРАДА
АЛЕКСАНДРА МАРКОВИЋ
МАРИЈА МИЛОСАВЉЕВИЋ ТОДОРОВИЋ
РАДА СТИЈОВИЋ

Превод уредничке белешке „Реч на крају“

МИЉАНА ПРОТИЋ

Преводи резимеа

МИОНА ПИПЕРСКИ

МИЉАНА ПРОТИЋ

БОРИВОЈЕ РАДОВИЋ

и аутори научних прилога

Ј. БОГДАНОВИЋ, С. ГАББАЉИЋ, Ј. ГРКОВИЋ-МЕЈДОР, М. ЖИВОЈИНОВИЋ, И. КОМАТИНА, А. ЛОМА,
Љ. МАКСИМОВИЋ, Н. ПОРЧИЋ, Ч. РОБЕРТСОН, В. СТАНИШИЋ, А. ТОМИЋ, М. ШЕВКУШИЋ, И. ШПАДИЈЕР

Превод списка илустрација

МИОНА ПИПЕРСКИ

МИЉАНА ПРОТИЋ

Штампа

ШТАМПАРИЈА СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК

Београд, Лазаревачки друм 13–15, www.sglasnik.com

Тираж

1000 ПРИМЕРАКА

ISBN 978-86-6427-146-2 (ИИУ)

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

321.17:929 Стефан Немања(082)
929.52НЕМАЊИЋ(082)
94(=163.41)“04/14”(082)
930.85(497.11)“04/14”(082)

СТЕФАН Немања-преподобни Симеон Мироточиви : зборник радова. [Том 2] / [уредник Милан Радујко]. – Беране : Епископија Будимљанско-никшићка, Манастир Ђурђеви Ступови ; Цетиње : Митрополија црногорско-приморска, Цетињски манастир ; Београд : Институт за историју уметности, Филозофски факултет : Институт за српски језик САНУ, 2016 (Београд : Службени гласник). – Стр.: 399–785., [38] стр. с таблама : илустр. ; 28 cm

На спор. насл. стр.: Stephen Nemanja- Venerable Simeon the Myroblite. – Tiraž 1.000. – Str. 751–758: Реч на крају / Уредник [Милан Радујко]. – Напомене и библиографске референце уз сваки рад. – Summaries.

ISBN 978-86-6427-146-2 (ИИУ)

а) Стефан Немања, рашки велики жупан (1114–1200) -- Зборници б) Немањић (династија)
-- Зборници в) Срби -- Историја -- Средњи век -- Зборници г) Србија -- Културна историја
-- Средњи век -- Зборници

COBISS.SR-ID 280847628

$\bar{I}E + \bar{X}C$
 ~~$\bar{N} + \bar{K}$~~